Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

EQUIPPING CHURCH LEADERS
• EAST AFRICA •

NYWAKO TAM MALUBBE KI BAIBUL: Kacoke me pwony makome

Lupwonye

Frank J. Cummings, Ph.D.
(drfrank@pa-fc.com)
Kacel ki
Jonathan M. Menn, J.D., M.Div.
(jonathanmenn@yahoo.com)

Equipping Church Leaders East Africa, Inc.
714 S. Summit St., Appleton, WI 54914
+1-920-2846841 (mobile and WhatsApp)

www.eclea.net

Dwe me Abiro mwaka 2010; ki loko, dwe me aryo mwaka 2020

Nywako tam malubbe ki Baibul obedo gin ma pire tek i tic pa lakwat. Buk man nyutu jami ma mako nywako tam malubbe ki Baibul, ma ki nyutu i ECLEA kacoke me pwony me nywako tam malubbe ki Baibul. En loko i kom jami ma pire tek ma kwako Nywako tam malubbe ki Baibul i yoo ma tiyo: yub ki kit me Nywako tam malubbe ki Baibul; kit pa Lubanga ki dano; kit ki tic pa lupwonye me Baibul; ki yoo me tic pi kare manok ki wat me nywako tam. Gin ma tye i buk man tye i kom diro pa lanywak tam me nywako tam malubbe ki Baibul: diro me bedo tye ki diro me lok: niang; winyo; ki kica. Peko mogo ma pol kare ki nongo i kare me miiyo tam ki nyamo, ma calo peko ma pol kare bino, ki tam ma kimiyo pi gwoko kwo pa ngat acel acel. Kwano lok ki karatac me miiyo tam ki keto me konyo lanywak tam me nywako tam malubbe ki Baibul.

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

ACAKKI: Wapwoyi pi bedo tye i yub me pwonye me Nywako tam malubbe Baibul ma jo kelo aye Equipping Church Leaders – East Africa (ECLEA). Lalok, Frank Cummings, PhD, oyubu jami mabeco me miyo pwony ma mako guti me nywako tam malubbe ki Baibul. Man obedo miti na me cwinya ki lega ni Lubanga omyero ki mi deyo i kome kare ma wa tye kacel ki ni in bene ibed ki gum madwong i tic me nywako tam. Kadi bed ni wan ducu wa tye ka nongo jami acel, omyera iniang ni dano gi pat pat i: (a) kit ma gi pwonyo kwede; (b) gin ma gipwonyo; ki (c) ka gi pwonyo. Pi meno, ageno ni ibi bedo ki cwiny me diyo cwiny i koma (kit ma wa tye ka yube me nyamo jami mapol i nino aryo ma tye ka bino ni) ki ngat acel acel.

Me agiki ne, jami mogo ma mako ngat acel acel onyo ma mako ngat moni twero bino ka wa tye ka tic ki jami eni. Itye ite **pe ki twero me tito lok mo keken ma mako ngat mo** bot jo mukene, ento Rwot twero bedo ka cuko cwinyi me yenyo lanywak tam nyo lanywak tam me konyi me bedo gin tic ma tiyo maber i miti pa Lubanga macalo lanywak tam . Pe tye ngat mo i kinwa ma pe ki roc, ento watute matek me medde ki bedo calo Yecu Kricito.

Tye yoo adek me nywako tam:

1. Nywako tam ma pe ite yub mo keken.
    a. *Nywako tam ma pe ite yub mo keken obedo nywako tam "kit ma iwoto kwede"*—calo, rwate ma ki timo, lok ki ngat ma tye i kanica ingee lega, onyo rwate mukene ki ngat mo, pol kare i kare acel, ma pe rwate ki rwom me miiyo tam. Pol kare bedo "i kare acel" MIYO TAM.
    b. *Labol me nywako tam ma pe ite yub mo keken tye:* tira ma yot (calo nongo miti pa Lubanga ma lubbe ki tam moni); jami ma time pi kare manok (ma calo kit me cobo lok ma pe iniang, apokapoka onyo apokapoka ki ngat mo i gang, gang kwan, gang tic onyo i gang); miiyo lagam pi lapeny me tekwaro; pwonyo (ki nyutu bot) lutino pa ngat moni lok i kom Lubanga, kwo, ki bedo i kin dano; lega ma ki penyo; ki lubu ne.
2. Nywako tam matye ite yub.
    a. *Nywako tam matye ite yub obedo yub ma ki yubu kare ki kare me nywako tam ki latic ma mako lok ma pire tek i kwo pa latic.* Pol pa lok ma lubo man ma mako kit me miyo tam mako lok ma mako nywako tam ma ki ngeyo.
    b. *Labol me nywako tam matye ite yub tye:* nywako tam ma peya ki rwate (ki ma peya ki nyome); nyom ma tye i peko; nywako lagam/cuku cwiny/lega pi ngat mo ma tye i rwom ma lapiny malube ki atematema mo (yadi, kongo, cal ma tugo miti me buto, ki jami mukene); lunyodo/lutino ma mwaka gi tye apar wie acel; tic ki peko me kwo pa latic ma pire tek calo lewic, bal, arem cwiny, cwe cwiny, par, lworo, akemo, onyo kwero timo kica.
3. Nywako tam malubbe ki te kare.
    a. *Nywako tam malubbe ki te kare obedo gin ma pe ki yubu, ma pe ki yubu me cobo peko madit i kwo pa ngat moni.* Twero time kama peko ni tye ka time iye, ma calo gang, ot yat, onyo i cim.
    b. *Labol me nywako tam malubbe ki te kare tye:* lok me neko kom; peko ma poto atura, two, onyo too; tim gero i gang; latin ma tye i peko (ma tye ki ic, mato kongo ki/onyo kongo, timo bal, onyo mako en); lacoo onyo dako ni obi aa ki i nge nongo ni ngat moni tye ka buto kwede, cal ma tuko miti me buto, ki jami mukene.

Pi tyen lok me yub man, wabinyamo lok ma mako **YUB** *me nywako tam kit ma woto kwede.*

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

NYWAKO TAM MALUBBE KI BAIBUL OBEDO GIN ANGO? Gin ango ma tye yub ki kit me nywako tam malubbe ki Baibul? I acakki me gin mo keken, omyero obed ki gin ma omyero ki cobo. Baibul waco ni "labongo ginanyuta, dano gito woko" (**Car 29:18**). Ki adaa, tin i oo i yub man ma dong iyubu nino ni, ki dong, cabit ni ducu. I yoo acel-lu, lok mo keken ma mako "nywako tam malubbe ki Baibul" mito ni omyero wa gony lok me nywako tam malubbe ki Baibul kacel ki kit ma en tye kwede ki yub ne. Wabiketo tam wa i kom jami eni.

Lok ni "nywako tam malubbe ki Baibul" tamo ni jami ma ki coyo ma jenge i kom Baibul tye i kin lok me miyo tam. Kong dong wanenu gin ma tam magi tyen lokke botwa ki acel acel. Kombedi, tyeko **pot karatac me tic #1** (piny kany), pongo jami A-E i karatac me tic ma piny kany. Ibi bedo ki dakika 12 me tyeko jami A-E, ki dong wabinyamo lagam man macalo dul.

POT KARATAC ME TIC #1: Yub ki kit me Nywako tam malubbe ki Baibul

Walegi ni icob jami ma lubo man *piri keni*:

A. Nywako tam malubbe ki Baibul obedo _____

_____

_____

_____.

B. An atye _____ i kom 100 ma tye ki gen i kom lok ma malo ni.

C. Ginacoya ma lubo man konyo bot niyena ikom nywako tam malubbe ki Baibul:

1. _____ 2. _____

3. _____ 4. _____

D. Nywako tam malubbe ki Baibul pe OBEDO: _____

_____

_____

E. An atye _____ i kom 100 ki gen i kom kero na me nywako tam ki dano mukene.

KIT ME DUL: Kombedi, wucok i gurup wu ma nok ki lok i kom lagam ma ki coyo malo ni.

LOK DUCU: Nywako tam malubbe ki Baibul obedo: _____

_____

_____

macung i ginacoya:

_____ _____

_____ _____

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

Tyeng mogo ma ki waco: **1 Luker 22:5; Jab 1:1; Jab 27; Ps 23; Jab 43:3; Jab 73:24; Jab 119:1-16, 105, 130; Car 1:17; Car 3:5-6; Car 15:22; Car 16:24; Car 18:4; Car 19:21; Car 20:5, 18; Car 24:6-8; Ic 28:29; Ic 30:21; Koc 4:6; 6:3; Jon 8:30-32; Rom 13:4; Ep 3:14-21; Ep 4:1-3, 11-32; Gal 6:1-2; 1 Tec 5:11, 14; 2 Tec 3:14; 1 Tem 1:2-4; 2 Tem 3:16; Ibru 12:14-15; Yak 4:7.**

I lok ducu: Gin adek ma mite me nywako tam malubbe ki Baibul tye:

1. Kelo ngat ma ye i rwate ki Lok; ki
2. Pwonye kit me mako rec ma ka miye rec (ma calo, miyo tam); ki
3. Dongo ngat ma tye ki niye i yo me cwiny "Yo pa Lubanga, Nino Ducu."

GIN MA YUBE KI KIT ME NYWAKO TAM MALUBBE KI BAIBUL

A. ***Guti me nywako tam malubbe ki Baibul.*** Apokapoka madit ma tye i kin pwony me lobo ki nywako tam malubbe ki Baibul tye mayot: lanywak tam nywako tam malubbe ki Baibul tiyo ki Baibul, pe pwony me ryeko akwana me tic ki nyonyo nyo tam me ryeko, calo **kama lok ada aa ki iye**. Yub me nywako tam malubbe ki Baibul omyero onyut lok ma pire tek pa latic ki onong ngo ma Baibul waco i kome. Kadi bed ni Baibul pe loko i kom lok mo "ma pire tek," twero bedo ni tye cik mo me Baibul ma myero walub.

B. ***Nywako tam obedo wat*****:** I rwom ma piny loyo, nywako tam obedo gin ma loke aloka i kin dano. Niang meno obedo gin ma pire tek, ki gin ma pire tek pi bedo maber i mar tye *niang* ki *gen.*

C. ***Nywako tam obedo kit me bedo i kin dano mapatpat***.

1. Wat me nywako tam obedo gicikke i kin dano aryo onyo makato me donyo i wat ma ngat acel (lanywak tam, in) tiyo ki diro mapat me konyo ngat mukene (dano ma yenyo kony) me cobo peko ma en tye kwede onyo peko ma tye i kin dano. I kare ma yub me acaki pa nywako tam bot lukwat tye me konyo dongo me cwiny, yub me agikki pa lanywak tam malubbe ki Baibul tye me konyo dano ma yenyo kony me doko ngat ma otegi i Yecu Kricito (Pil 1:6; Yakobo 1:4; 1 Jon 4:12 ki 17).
2. Nywako tam miyo teko bot dano ma yenyo kony ni kun "pwonyo en kit me mako rec" ma pat ki "miye rec" (onyo tam). **Miyo tam pe twero bedo pi kare malac ki, pi meno, omyero kijuk**.

D. ***Wat maber ki miyo tam mito rwom ma lamal.***

1. Wat i kin dano ma nywako tam tye ki yub ma nen maber, tye ki kare manok, ki tye ki rwom me tic. Myero kiket wang tic i acaki me lok me nywako tam. Cik ma ki keto miyo tam i kom bedo kacel ki yubu kabedo ma ngat ma tye ka wilo jami ni obi winyo maber me nyutu goro ne. Kadi bed ni lanywak tam ki latic myero gulok i kom rwom me tic, lanywak tam aye *tye ki tic me yabo ki gwoko* wang lobo. wang lobo tye iye jami ma lubo ni:
   (a) *Gin ma ki ngeyo*. I kare ma gin ma mite cut cut tye me gamo peko pa latic ki me konyo cobo peko pa latic; gin gin ma pire tek tye me konyo latic me bedo ngat ma dit i Yecu Kricito.
   (b) *Ket cwinyi ki kare ma ki keto*: Pire tek i dul mukwongo me gin ma twero bedo dul me miiyo tam me niang maber ngo ma peko ni tye, me tito ne, ki me neno ni latic ni oye ki niang ni i kom peko ni. Kare me cobo peko maber mede ka lanywak tam ni oketo tam ne i kom peko ma ki waco i acaki me lok me miiyo tam ni. Iyonge kare me miiyo tam ma mako peko mukwongo ni otum, miiyo tam mukene romo bedo mitte me cobo peko mukene.
   (c) *Ngeyo rwom me tic ni!* Ki yenyo lanywak tam ni *i rwom me tic* pien en tamo ni en tye ki ngec ma pire tek ki diro. Pi meno, pire tek pi in, lanywak tam , me *ngeyo rwom ni.* Ka layeny kony mito jami mapol makato kit ma in itwero miiyo kwede, in pe itye ka konyo layeny kony ni kun i kato rwom me ngec ni.
   (d) *Cik ma rwate, ma ki twero ngeyo anyim.* Tngat ma nywako tam omyero onen ni latic ni oniang kama nywako tam ni obitime iye; kare ma yub me nywako tam obi time iye; kare ma rom mene ma yub me nywako tam ni obi rii; wel kare ma ibi rwate kwede; ki ngo ma obi time i kare me nywako tam.

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

LUBANGA ONYUTO PI DIRO ME NYWAKO TAM

A. ***Gin maber: Lubanga ki Cwec*****.** Lubanga ocweyo lobo pi mitine. Lubanga owaco bot Adam ni en tye "gony" (**Acak 2:16**) me wot i poto me Eden, ento Lubanga bene omiyo cikke i kom timo jami ma twero kelo to. Lubanga ocweyo laco i calle ki onongo laco macalo lakony kore ma opore, dako. Laco ki dako ducu onongo gitye ki wat maber ki Lacwec dok onongo gitye ki jami ducu ma gimito. kwo onongo BER ADADA!

B. ***Poto*****.** Ki dong obino kare me poto piny. Catan opyem i kom cikke pa Lubanga ma kimiyo bot Adam, ci dok onwoyo bot Kawa, kun waco ni, *"Pe ibi too... pien wangi obi yabo ki ibi doko calo Lubanga!"* (**Acak 3:4-5**). Pi meno, bal odonyo i lobo, ci wat i kin Lubanga ki dano olokke matwal. Pe ni to keken aye odonyo i lobo, ento bene ngeyo gin maber ki marac odonyo (tyeng 22). Lubanga oryemo Adam ki Kawa ki i poto me Eden ki omiyo pala lucwan ma lyel (tyeng 24) me gwoko Adam ki Kawa me dwogo ka camo nyig yat me kwo ki, pi meno, miyo gi kwo ma labenaka (tyeng 22). Twero winye calo gin marac, ento Lubanga okwero cobo peko oyot ki mayot pi jemo pa dano onyo bal. Adam gin ki Kawa onongo gitye ki lami tam maber loyo i lobo-ni, dok gukwero lubo tirane. Ento, meno aye kit me bedo agonya me yero gin ma wamito. Gin onongo gitye ki tam, ki wan bene (ki luwil wa). Ento, jami ducu pe orweny (ma calo wabi camo nyig yat me kwo i Jerucalem Manyen – **Yabo 22:1-2**)!!

C. ***Lok me gonyo dano*****.** Lubanga oyubo yo pi dano ma labal me nongo yo me dwogo cen bot Lubanga. Gin acel ma en omiyo (Tic pa Lukwena 4:12) obedo Wode, Yecu Kricito. "*Ŋat ma ye en pe bito, ento bibedo ki kwo ma pe tum*." (**Jon 3:16**). Medo anyim manok i jiri acel-lu, Yecu owaco ni en onongo "*Yoo, lok ada, ki kwo. Pe tye ngat mo ma bino bot Won, kono ki i an*." (**Jon 14:6**). Pi meno, ka waye i kom Ngat ma Lubanga ooro, nongo watye ki kit ma atir. Ento, cakke i kare ma kilarowa nio wa i towa, nongo watye ka lonyowa. Pwony ma aa ki i Baibul tye but yub me lonyo dano – miyo wa doko calo Kricito. Baibul obedo gin tic i yub me lonyo (**Jon 17:17**), ki i kare mukene yub meno kwako atematema (**Jab 119:71**) wek wapwony lok mapol i kom Lok. Pi meno, bedo lalar pe nyutu ni wabibwot ki i atematema, arem, deno can, two, cwiny marac, kwero dano, to, aunauna – ducu adwogi me kwo i lobo ma opoto piny. Luwil mogo gi timo jami onyo gi tamo jami mukene. Adaa, wan wa tye i <u>kit me bedo maleng</u>.

<u>KIT KI TIC PA LANYWAK TAM MALUBBE KI BAIBUL</u>: *Pe lutela dini ducu, onyo Lukricitayo, omyera gubed lnywak tam. Gin ango ma mitte me bedo lunywak tam ma tiyo maber?*

A. ***Kit lanywak tam malubbe ki Baibul maber.***

Gin acel acel i kin jami ma lubo man omyero onyut kit pa lanywak tam malubbe ki Baibul:

1. <u>Ngiyo komi kekeni maber</u>—Lanywak tam myero obed ki tekcwiny ento bene myero obed ki ngec i kom gorone. Dano ni myero obed ki kero me ngeyo teko ki goro ne, mic ne ki kama en tye ka cane iye (nen **Mat 7:1-5; Gal 6:1-2**).
2. <u>Gen ma twero time</u>—Kadi bed ni Lubanga twero timo tango, ento wan pe watwero. Medo ikom meno, kadi wa tango pa Lubanga tye gin ma piire tek, ma pe ki tamo ni time kare ki kare onyo kare ki kare. Tic ma pire tek pa lanywak tam tye me konyo dano me rwate ki peko ma tye ka kelo peko bot gi wek gu med ki kwo gi me "kwo ma rwate". Pi meno, lanywak tam ni pe twero cikke ni inge miiyo tam kwo gi "obi bedo calo peko onyo awano ma pe otimme."
3. <u>Lok maber</u>—Lanywak tam myero onen ber pa dano. Kit man miyo lanywak tam twero wot kacel kwed gi ki tic kwed gi, ento pi "yubu" gi.
4. <u>Lok adaa</u>—Lanywak tam obedo lanen pa Kricito, dok obedo caden kare ducu. Me bedo "lok adaa" obedo gin ma wan wabedo; tek twatwal me bwolo. Nyutu lok adaa, lok adaa, lok adaa, kacel ki tute me dongo ki nyutu niang, nyutu bot latic ni en tye ki rwom (kit ma Yecu otimo kwede).

B. ***Tic me Ginacoya pa lanywak tam malubbe ki Baibul.***

Wat i kin dano ma nywako tam ducu, lanywak tam obibedo ka nyutu jami mapol, ka pe ducu, ma lubo man:

1. <u>Mar.</u> Itye ka miyo bot luwil ni kare me bedo ki mar, ki ngeyo, ki me nongo gin ma gi mito ki bot ngat mo ma paro pi gi. In itye ka nyutu Kricito bot gi, ki dong pire tek me nyutu ni.
2. <u>Cok dano.</u> Ibibedo ki yub, rwate, nyutu, ki kelo bot luwil ni jami ma gin pe gineno. Man twero bedo marac; kadi bed kumeno, konyo me cobo peko ma kinongo. Tii ki lok pa Lubanga me yubu niyee, tam, ki tic ma pe rwate ki ginacoya ma latic ni tye kwede, ki nyutu bot latic ni yoo me alokaloka. Me agiki, ka ngat ni owaco ni en obedo Lakricitayo ento tye i kit me timo bal ma pe mito loko cwinye, ki in omyera i aa ki i

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

miiyo tam me cito i miiyo pwod i kanica (**Mat 18:15-17**).
3. Wuleg pi luwot-wu. Omyero i leg pi luwil ma peya ineno gi, i kare ma ineno gi, ki inge neno gi.
4. Cuku cwiny. Myero ikony dano ma yenyo kony ni me dongo i kom tam maber ma itye ka konyo gi me moko. Ento, lanywak tam bene tye ki tic me nyutu lobo bot dano ma yenyo kony.
5. Konye kekenwu; tingo peko pa lawoti. I Kricito, pe tye dano ma gi tye kengi (**Gal 6:2**). "Bino kacel" pa latic kikome konyo me kwanyo peko ki i kom dano ma yenyo kony. Dano ma yenyo kony neno ni iparo pire dok itye ki miti i kome. En neno ni itye ka temo niang ngo ma otime i kome ki kit ma bedo en tye kwede, ki kit ma bedo kwede me kato ki i gin ma en okato ki iye. Ki dong, i kine mukene jo mukene gitye ki ryeko nyo ngec madwong i kom peko mo ma loyo in (**Car 11:14; 15:22; 24:6**), pi meno bedo tam maber me cito bot lanywak tam mukene ka mitte.
6. Doto bal. Man kwanyo peko, kwanyo lewic, ki cako yub me dwoko wat. Doto bal bene yabo yoo me timo kica. Jo mukene gitye ki tam madit i kom balgi; gimito winyo kwena me kica pa Lubanga, ki gen ma twero kelone. Mukene giwakke dok giwakke kengi, ma pe gineno nyo giye balgi ki balgi; mitte ni cik pa Lubanga ocikgi. Lok maber me lubu tye ni: "cik bot jo ma wakke, ki kica bot jo mamwol."
7. Tem lok ada; niang. Myero ikony luwil ni me niang ngo ma tye ada ki ngo ma pe tye ada. Medo ikom meno, niang tye ki kit maber—en kato ki i kom gin maber ki ma tye kakare (ma en aye, gin ma myero obed). Kit me niang man jenge i kom rwom me lok pa Lubanga, kun wok ki i cwiny maleng, kero me neno ngat mukene kit ma Lubanga neno kwede (kit ma Yecu oneno kwede dako i dog kulu i **Jon 4**—en oneno en kit ma en tye kwede kikome ki kit ma en twero bedo kwede).
8. Cuko cwiny. Ibimiyo yoo bot dano ma yenyo kony ni: lok kwed gi; "wang mac i te gi"; gero gi malo; tit "gedo" (ma en aye, kwo manyen) ma in ki latic ni wutye ka gedo.
9. Pwony. Pwonyo tye ka time kare ducu; kadi bed kumeno, kare me miiyo tam pe ki yubu me bedo pwony pa lanywak tam bot latic. Pwony, lok, lok, pwony i kit ma atir (**2 Tim 3:16**) kit ma mite. Pol pa miiyo tam kwako konyo dano me moko tam gi ki adwogi marac ma twero bino pi timo gi. I kom lok man, konyo gi me ngeyo gin ma tye ka cuko cwiny gi pire tek (gin ma cuko cwiny gi me agiki omyera obed mar: bot Lubanga ki bot jirani). Tam man obi (ki gen) ki bi nyute maber i nino manok ma bino ni ka wa tye ka pwonyo kit me miiyo tam. Gin ma mite tye ni tam pa latic ma pi adaa, kit ma en tamo kwede, tam ma en tye kwede, ki jami mukene, ki bi loko ne ki tam ma jenge i kom Baibul, kit ma en tye kwede, tam ma en tye kwede, ki jami mukene.
10. Mii gen (**Jab 46:1; Rom 8:18, 28; 1 Kor 10:13; Ibru 4:15-16; 13:5**). Pol kare luwil pe gineno yoo mo me aa ki i peko gi. Kit ma gi lubo kwede jami ni tye i kom gi ki peko gi. Ma calo lanywak tam , in itwero neno "gin madit." In bene itwero neno jami ki wang Baibul. Pi meno, itwero miyo gen ni gin pe gitwero nongone kengi.
11. Winy maber. Kur ngolo kop oyotoyot, twatwale bedo tung bot ngat acel (**Car 18:13, 15, 17**).

GIN MA DANO MA YENYO KONY OTIMO. Pol pa dano ma yenyo kony ni gubi bedo lumemba me kanica ni onyo, ma nok loyo, dano ma bino kare ki kare. Kadi bed ni in ingeyo latic ni maber, lok me nywako tam i yoo ma opore cakke nino mapol onyo cabit mapol ma peya ki gamo ngat moni onyo lok kwed ne.

A. ***Nywako tam obedo but tic me tito lok.*** Waye ni nywako tam obedo but tic pa lukwat onyo gwoko romi. Pol pa dano gi lweny ki mar, jolo, cwer cwiny, lworo, lok ma mako butu, lworo, arem cwiny, akemo, lewic, aunauna, par, ki timo kica (kom gi ki jo mukene) i kare mo i kwo gi. Gin acel acel i kin lok eni ki twero, ki omyera, ki lok gi ki iwi abam.

B. ***Yere kekeni.*** Dano ma yenyo kony, ki dano ma twero bedo dano ma yenyo kony, i agikki gimoko tam gi ni gi mito ngat mo me lok kwede ki gi yero ngat ma gi mito tito peko gi bote. I kare mogo dano ma yenyo kony gi mito lok ki latela dini pien pe gibi winyo calo ki kwero gi onyo lewic mako gi ka gu tito lok ma mako lworo gi, peko gi, onyo peko gi bot ngat acel acel.

C. ***Kony me acakki.*** Dano mapol gi lworo me timo gin mukwongo ki penyo pi kony, me lok ki ngat mo ma mako cako miiyo tam. Ento, ka dong gu timo gin ma okwongo (ma en aye, me lwongo ki yubu kare me neno gi), pi obedo gin manyen pi latic me bedo agonya.

D. ***Kare me tutunu*****.** Ka latic ni omoko nino me neno ngat moni, twero bedo nino manok onyo cabit manok ma peya ki neno ngat moni mukwongo. I kare mukene peko pa dano ma yenyo kony cobbe pire kene, dok pe dong gimito lok ki ngat mo i kome. Me aryo, dano ma yenyo kony ni twero bedo ni oyubu yoo me cobo peko ne ki, pi

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

meno, dong pe mito kony.

YUB ME WAT ME NYWAKO TAM PI KARE MANOK.

Yub me nywako tam bpa lutela dini ma ki ngeyo maber obedo yoo ma tidi, ma ki yubu maber ma nyutu ni Lukricitayo. En tiyo ki yoo me nywako tam ma jenge i kom kwedo ngec labongo balo yub me tic pa lukwat. Lok ni strategic nyutu ni yoo me miiyo tam ni tye ma ki keto iye tam madwong ki kare manok. Lok ni pastoral nyutu ni kimiyo ki lacungu pa kanica pa Lukricitayo ma tye ki twero i kom kanica.

Jami manok ma nyutu kit me yub me nywako tam pa lutela dini.

1. Macek ki kare ma ki keto. Wa miyo tam ni **kare me nywako tam ma romo abic**. Ento, wel ducu twero bedo onyo pe ki moko con. Ento, latic myero oniang ni wel kare me nywako tam obi bedo manok; pe ma pe ki gik. Pire tek me ngeyo ni **cokcok 90 iwi 100** pa peko mapol ki twero cobo gi i yub abic onyo ma nok.

   Kit yub me nywako tam pa lutela dini ma ki lwongo ni yub me nywako tam pa lutela dini weko ngat ma tye ka nongo kony ki ngat ma miiyo tam gi bedo ka keto cwiny gi i kom gin moni. Kit me nywako tam ni mito jami angwen ma pire tek:

   a. *Nywako tam myero obed ma tiyo matek dok ma miyo tam.* I kin jami mukene, lanywak tam myero oket wat i kin gii ma ocung i kom cobo peko ma ki moko iye.

   b. *Wat i kin dano ma nywako tam omyero obed me ribbe.* Dul aryo ni omyera gu tic kacel i yoo acel, ma kwako moko tam i kom kit peko ma pire tek ki moko tam i kom yub me alokaloka. Peko me bedo kacel nyutu ni pe tye alokaloka mo! Wek wii opo: Pe ibed ka tic matek ma loyo kit ma latic ni tiyo kwede.

   c. *Nywako tam omyero obed i kom peko acel ma pire tek ki ma pire tek.* Keto tam i kom peko acel pire tek pien wel kare me nywako tam nok. Lanywak tam myero okony latin kwan me tito gin ma pire tek ma en tye kwede, ki gin ma tye ka kelo peko ni omyero pe obed ma pe nen maber labole, "pe atye ki yomcwiny i kwo").

   d. *Kare ma ki keto omyera ki gwok.* Man konyo dano ma yenyo kony me bino i yub me miiyo tam ma oyubbe me tic. Bedo ki rwom me kwan abic pe nyutu ni kwan omyera obed cabit ki cabit; yub ma kitimo i cabit aryo onyo adek ducu konyo. Kwedo jami mukene romo bedo gin ma mite me cobo peko mukene ma tye i kwo pa latic ni.

2. Yub ma ki goyo. Kare me nywako tam acel acel tye ki gin ma ki keto iye tam ma opore ki dongo i kom ma okato ni me konyo me cobo yub ni. Lami tam tye ki tic me gwoko kit ma ki yubu kwede ki gin ma ki keto iye tam.
3. Tic me gang. Tic me gang konyo me gwoko rwom me tic i kin kwan. Tic me gang twero bedo: (A) bibliotherapy (kwano buk, pwony, ki/onyo ginacoya ma latin kwan timo kene, lok kwede, ki miyo ripot i kom pwony ma lubo); (B) pwonyo kit me kwo (pwonyo kit me kwo manyen); (C) coyo lok; (D) bedo ki latic me nywako ki dano mukene jami ma en opwonyo ki i miiyo tam; (E) bedo ki latic ni me tito ngo ma onongo ki ma onongo pe konyo en.

YOO ME TIMO TIC MA OPONG: Dano ma yenyo kony tye ki jami mapol

Dano ducu tye ki jami ma romo abicel. Jami abicel magi gudo jami ducu ma kwako kwogi ki watgi ducu (ma en aye, wat pa ngat moni ki kome, wat ma en tye kwede ki jo mukene, ki wat ma en tye kwede ki Lubanga). Jami eni tye kit ma lubo ni:

1. **Me cwiny.** Dano gipenyo dok gilwenyo ki jami ma pigi tego i kwo calo, “Man aye gin ducu ma tye i kwo?” Dano gi tiyo ki "kom gi" (ma en aye, "ngat ma an 'abedo'"). Dano tute me bedo ki wat ki jami ma pe nen ma kato kom gi/gin mo ma kato dano.

   a. Dano ma tye ka yenyo yoo me pongo "kabedo ma odong i cwiny gi" romo loko i kom yadi calo yadi calo yadi calo yadi, kongo, tim me buto, "tic matek," cente, onyo jami mukene, labongo niang ni gin ma gitye ka yenyo kikome aye cobo miti, mar, gamo, gwok, ki rwom ma bino pi larre, bedo ki wat ki Lubanga kun wok ki bot Yecu Kricito.

   b. *“Medo i kom ngat moni" pire tek i lok ki dano ma tye ka deno can onyo tye ki peko.* Lunywak tam gitwero konyo dano ma yenyo kony me neno ni kwogi me ada pe gik i komgi keken nyo i kom jami me lobo man. Ma ka meno, tye Wonwa me polo ma lamar ma ocweyo gi, gwoko gi, ki miyo jami ma pe nen bot gi me cobo peko me kwo gi ducu. Medo ikom meno, Wonwa me polo onyutu kome i kom Yecu Kricito, ki dano ma yenyo kony twero donyo i bedo maber ki Wonwa me polo kun wok ki bot Yecu Kricito.

2. **Makome.** Cam pa dano ma yenyo kony ki wel nino ki tuku ma en nongo obedo jami ma pire tek ma

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

twero kelo peko i dul mukene me kwo ne. Ka kiyubu maber, jami ma kit meno me kom twero weko en bedo ki tam maber nyo cwinye bedo maber, ma bikonye me cobo peko ma tye i kabedo mukene me kwone. Medo ikom meno, kadi bed ni cwe cwiny pol kare ki tamo ni obedo gin ma mako cwiny dano, ento twero bedo ni oa ki i kom jami ma pe rwate i wic, onyo twero bedo adwogi me yat. I yoo acel-lu, neno jami ma pe nen nyo niye ma pe nen pe twero bedo ni oa ki i "two me tam wic," ento twero bedo adwogi me yat nyo two ma mako wic.

3. <u>Kwo pa dano.</u> Wan ducu wa gamo lok ma mako kwo pa dano (dano mukene; wiinye). Wan ducu watye ki jami ma wamito. Kit ma kibinyamo kwede lacen, dano ducu gitye ka yenyo gwok ki gin ma pire tek. Yenyo gi pi kuc ki gin ma pire tek ma pat ki bedo ki wat ki Yecu Kricito twero kelo tam ki kit ma pe opore.

a. *Gin acel ma nyutu kit madano ma yenyo kony ni bedo kwede ki dano, kadi bed kumeno, tye ni dano ma yenyo kony ni pol kare mito "nyutu wange maber" i nyimi.* Macalo **Jer 17:9** waco ni, "Cwiny dano aye gin ma bwolo dano makato jami ducu, dok kome lit twatwal, aŋa ma twero niang iye?" Pi meno, latic ni romo miito ni iye ni tam ma en dong omoko ni tye kakare. En twero bedo ka yenyo kony me nongo kony ma aa ki bot ngat ma tye ki cwiny me kica ma winyo peko ne ki dong waco ne ni en pe ki bal, ki jami mukene.

b. *Tye dul dano aryo i lobo: lubalo ma ki laro gi ki lubalo ma pe ki laro gi.* Kadi wa Lukricitayo (ma en aye, lubalo ma ki gonyo gi) gitye ki teko me keto bal i igi. Pi meno, Lukricitayo romo bedo calo jo ma pe Lukricitayo me yenyo kony me cito ka nongo tam, ma ka yenyo alokaloka ki yenyo cobo peko gi. I kare ma kit meno, ka in lanywak tam itwero konyo latin kwan me neno ni en tye ki bal, meno twero weko en bedo ki mwolo ki loko kwone. Ki dong in, lanywak tam, itwero konyo me telo dano ma yenyo kony me timo alokaloka maber ma mite i kwo ne pi ber bedo ne ducu.

4. <u>Tye ki tam.</u> Wan ducu wa tamo. Wan ducu watye ki niyee. Wan ducu wa twero nyutu jami i tam wa ki bedo ki tam ma pe nen ma gudo wa matek. Wan ducu wa twero tamo ki bedo ki niyee ki tam ma kato gin ma wa kato ki iye. Pi meno obedo tic ma pire tek pa lanywak tam me Baibul me konyo latic me ngeyo ka tamme, niyee, ki tam ma en tye kwede pe tye i Baibul dok pe tye i Baibul —ki loko tam, niye, ki tam magi ki lok ada (ma en aye, tam ma jenge i kom Baibul).

5. <u>Kit me kwo.</u> Wan ducu wa timo ki wa loko lobo ma wabedo iye ni. Tic wa ducu ki kelo ki ki loko ki jami mukene ma mako kwo wa, ki gi medo teko i kom niyee ki kit ma wawinyo kwede. Gitwero jingo kwowa me cwiny ki watwa ki jo mukene. Man tye ada twatwalle i kom kit ma wakwo kwede. Medo ikom meno, tic wa loko kwo wa ki lobo wa. Ticwa kelo adwogi marac i komwa ki i kom jo mukene; pol pa adwogi magi twero bedo ni pe ki tamo pire—kadi bed kumeno, gin ducu gudo wa.

6. <u>Kit ma iwinyo kwede (onyo, kit ma iwinyo kwede).</u> Wan ducu wawinyo jami. Kit ma iwinyo kwede ki kome obedo gin ma kato "winyo" keken; gin obedo jami ma mako komwa ducu ma kwako adam wic wa, jami ma kwako wic, jami ma konyo wic, ringo kom, jami ma miyo komwa bedo maber, ki ic (Worthington 2003: 30-45). Cwinywa obedo gin ma nen ki wang ma konyowa me lweny ki jami ma tye ka time i kwo wa. Kit ma wawinyo kwede pe obedo gin ma bino pi kare manok, jami ma time woko, ento bene pi jami ma bino pi kare malac (labole, nyom nyo tic ma pe imaro; nyo lworo me kwayo kica pi kare malac). Kit ma wawinyo kwede gudo kit ma wakwo kwede, pol kare makato gin ma waye iye; gi twero mako wa kadi bed ni wangeyo ni gi pe ki tam. Kit macalo kit ma wawinyo kwede gudo kitwa, gudo komwa, ki dong gudowa i yo mapol-li, kit ma wawinyo kwede bene twero konyowa me loko niyewa. Loko niyewa ki kitwa twero loko kit ma wawinyo kwede.

<u>CAKO/KWAN MUKWONGO.</u> I kare me nywako tam, ber me cako ki peko ma latic tye ka nyutu. Tem tam gi ma gitye ka nyutu ni kit ma twere kwede. Wan pol kare wa gwoko yub me gamo dano pi cawa acel; meno omyera obed kare ma oromo me niang peko pa latic, teko ki goro ma rwate, kacel ki yubu yub me tic. Mapwod pi icako lok mo keken me miiyo tam, piire tek me keto cik mogo ma pire tek pi yub man. Wa maro tic ki karatac me lok me niang (nen piny kany ki kopi ne tye i dul ma ki medo i buk man) ma luwil omyerO gunen, gucako, ki gucoye ma peya gu cako yub me gamo dano.

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

NGEC ME PENYO PENY

Dano ma yenyo kony:_____ Nino nywal: _____
Nino me nywako tam: _____
****

GIN MA PIRE TEK (i lok pa dano ma yenyo kony kikome):

TEKO PA DANO MA YENYO KONY:

KWO ME CWINY:

- **Cito i kanica/kwo**
- **Cawa ma oling mot**
- **Kwano Baibul**

TEKWARO IKOM TWO:

- **Peko me yot kom ma pire tek/kwedo two:**
- **Daktar pa dano ma yenyo kony tye:**
- **Nino dwe me agikki me limo daktar:**
- **Yat ma tye i KARE NI (nying/kit ma mite kwede):**
- **Kit me nino onyo miti me cam:**
- **Lok me yotkom me buto**

WAT:

- **Jo me ot ma i kare ni/dano mukene ma pire tek/lutino**
- **Gang ma oa ki iye**
- **Lupwonye/lurem**

NGEC/TAM:

- **Tam maraco ma bino pire kene**
- **Yoo me tam oyot/mot**
- **Poo wic**

CAMO JAMI MA PE OPORE: Kongo, yadi

KIT ME KIT:

- **Nino ma rwate**
- **Tic me yomcwiny**
- **Tic ma miyo mot/pe miyo mot**

GIN ME CWINY:

- **Tam marac matek? Cawa, kabedo, gin ma otimme**
- **Cwiny maber? Cawa, kabedo, gin ma otimme**
- **Ma malo/piny/lokke**

NGO MA ITYE KA KURO KI I NYWAKO TAM?

YEYO IKOM GIN MA KI KETO I KOM LWENY ME CANGO:

_____ _____
Cing dano ma yenyo kony **Nino dwe**

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

NINO ME ARYO: DONGO DIRO

WAJOLI DOKI! Wapwonyo jami mapol i nino mukwongo ma wabedo kacel. Wabi cako tin ki lapeny manok onyo lok ma ki waco.

DIRO ME NYWAKO TAM: Diro me lok maber i kin dano ki wat me nywako tam. I acakki me yub man, wa nyamo kit mogo pa lanywak tam malubbe ki Baibul. Kit ma in bene ingeyo kwede, **pe dano ducu tye ki mic me nywako tam**; kadi bed kumeno, pol pa lutela dini ki geno ni gitye ki mic ni. In ingeyo nining ni itye ki "mot" meno? Gin gubi bedo ki kero me nyutu diro angwen ma lubo ni: BEDO TYE, NIANG, WINYO, ki PARO.

1. BEDO TYE ME NONGO NGEC

a. ***Jami ma pire tek me bedo tye:*** **Coc i yoo macek: DIRO MA KI TIYO KWEDE I NYWAKO TAM ME NGIYO KIT MAPAT KI GIN AA KI LOK ALOKA**

1. **S:** (Calo canduk): Luyeny kony gi ngeyo ni in itye ki miti ka ineno gi atir ki icung anyim manok, bedo ki wangi ma nyutu miti, ki itiyo ki jami ma konyo, ki cuko cwiny. Kit kom ma rwate, ma oling mot ma megi keni twero bedo maber, ento bed atera me loko ki kit ma rwate ki ngat ma itye ka lok kwede.
2. **O:** (Cung ma oyabe). Kadi bed ni waromo rwate ki layeny konywa, omyero wajuk bedo ki kom ma ki umu. Cik ki tyen ma pe ki guro onyo oyabe obedo leb me kom me bedo agonya i kom ngo ma latic tye ka waco; ma ki rwate nyutu ni tye ka timo gin mo manok.
3. **L:** (Cuk anyim). Ka icung anyim nyutu miti i kom ngo ma latic tye ka waco. Butu angec onyo i nget nyutu ni pe itye ki miti.
4. **E:** (Neno wang). Ka itye ka lok ki dano, nen i komgi. Ento, twero bedo ni tye apoka poka me tekwaro mogo ma mako neno wang. Ma pire tek: pi ibed ka neno layeny kony.
5. **R:** (Yweyo). Ka ibedo agonya, latic ni obi winyo maber. Tute matek me bedo agonya ka itye ka winyo lok. Ket lawil ni obed agonya.

b. **Kit me lok aloka**: Kit ma iloko kwede ki kit ma iloko kwede bene nyuto kit ma iwinyo kwede i kom ngat mukene. Gin ma i keto iye cwinyi pire tek. Lagam ma calo, "Pi meno in imito ni lunyodo ni omyero gucit i mac me kapiny" keto tam i kom lok ni "mito," ento pe i kom cwiny me kwero dano onyo to ma labenaka (ma en aye, bal) pa ngat mukene. Ngeyo dwani ki alokaloka ma tye i kit pa dano mukene obi medo diro ni me winyo lok gi.

i. Kit cwinyi—Lubu lok aloka: layeny kony obino boti ki lok ma tye ka yelo cwinye. Pe i lok lok ni! Bed ki lok pa layeny kony. Ento, luwil mogo gi loko lok ka gi winyo maber ku.

a. *Keto tam ma ki yero* obedo kit me lubo lok ma lupwonye myero gubed ki ngec iye twatwal . Wa maro winyo jami mogo ki kwero mukene. ma calo, ka i yenyo jogi, ki in ibi nongo jogi i but piny ducu!

b. Bed ma wangi twolo i kom jami ma megi *kit me lagam*. Pire tek ni lok mo pe orweny, ento pire bene tek ni pe myero i lweny i kom jami ducu i kare acel, pien kelo ayelayela.

ii. Ket cwinyi—Mii layeny kony onge ngo ma tye: Cwako ma pe ki lok kit ma lok gi tye ka tito kwede. Yero wic, bwonyo, par, ki mukene.

c. **Lok kom layeny kony**: Latic ni obin odongo i gang ma ki loyo? Tika ki nywaro gi, ki cayo gi, ki kwero gi, ki timo jami me buto i kom gi, ki maro gi labongo apokapoka, onyo gi tye ka jemo i kom gi? Ka tye kumeno, rwate i ot/opici macol, macol pe konyo, ki twero kelo peko.

d. **ANGOLA NGOLA OBED PE**: Pe tye gin mo ma balo jami, cim cing, lutino, kubu lok acoya i yamo pa munu, ki mukene.

e. **Ber pe bedo laling**: Kadi bed ni miiyo tam obedo tic me lok, i kare mogo gin ma pire tek ma itwero timo macalo lakony en me miiyo kony bot latic ni labongo lok mo. I kare mogo kony maber loyo twero bedo bedo kacel ki ngat moni ki pe waco lok mo.

f. **Lega**: Ma ka lok i kom lok mo, i kare mogo ber me lega pi ngat ma itye ka lok kwede, in, ki gin ma tye ka time ni.

Medo ducu kacel*:* Kit me bedo tye i yub me pwony obedo gin ma pire tek i yub me miyo tam, pi latic ki ngat ma miiyo tam. Lupwonye ma konyo gi keto cwiny gi i kom kit ma latwo ni loko kwede ki kit ma en pe loko kwede. Lupwonye ma pe gikonyo dano giloko i komgi kekengi, gibedo ki tam mapol, giwaco bot lutic gin ma

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

gitye ka winyone, dok gibedo ki cwiny me gero. Yoo me miiyo tam ma pe konyo pe tye i cal pa Lubanga ki, pi meno, pe nyutu deyo mere.

KIT ME WOT KI LWAK: Pok i dul matino tino ki pwonyo kit me bedo tye.

2. NIANG NGEC (onyo "Nongo lok pa layeny kony")

a. ***Kiwaco ni "lok obedo gin ma pire tek i kwo me wat ."*** Ka waniang ngat mukene-ni ki gin ma pire tek bote, ci aye watwero cako "kubbe" ki ngat meno. "Ribbe" me ada ki ngat mukene kwako winyo ki bene niang matut. Ka waniang gin ma latic mito, ki i kom gin ma latic ni neno (ma en aye, ngo ma pire tek bot gi), ki wa twero cako "kubbe" ki ngat mukene ni. mito jami aryo ma lubo ni *lok ada ma pire tek* wek otime:

1. *Cawa*—Tero kare me ngeyo ngat moni. Ngeyo layeny kony weko peko me lok ma atir ni ki loyo.
2. *Gen*—Peko me lok ada pe kibi loyo ne nio ka gen tye i kin jo aryo ni. Pe tye ngat mo ma mito ni kiwane. Jami ma ki waco i mung, mung ma ki nyutu, omyera obed mung (labongo tye tyen lok mo ma oromo me kwero, ma calo, me gengo ngat mo ki nongo peko onyo pien cik mito ni ki tito ngec mogo). Pe tye gin mo ma twero balo wat ma twero balo gen. Iromo penyo ni, "Gen ki dongo nining?" Gen bedo i wat ka peko mo ki cobo maber. Jo mukene gitye ki kare matek adada me geno jo mukene, gin kikomgi, ki bene Lubanga. I yoo mogo, gin gukato ki i kare mo i kwo gi ma ngat mo pe ogamo i yo ma konyo onyo ma rwate i kare ma onongo gitye ki peko.

b. ***Tye rwom me lok mapatpat ma mede ki dongo ki bedo macok.*** Ma calo lanywak tam myero ibed ki ngec i kom rwom ma latic tye ka lok kwede. Latic ni twero kwero cito i rwom ma malo me lok pien lworo me nyutu kit ma en tye kwede, lewic, gwokke ki arem ma bino pi nyutu jami maraco ma otimme onyo poyo wic, onyo pien en pud pe geno in. Tic acel ma pire tek pa lanywak tam tye me konyo lok ma oyabe, lok adaa, ki lok ma rwate ki latic ni. rwom me lok tye ma lubo ni (ki bot latic nio wa bot lanywak tam):

1. *Lok ma ki ngeyo ma dong tere pe*—Man tye ada "pe poko." En aye yoo ma pe nen maber loyo me "lok," ki kitiyo kwede maber ki wel dano mapol loyo.
2. *Lok ada*—Poko gin ma ingeyo pe nen maber ki pol kare ki tiimo ki dano manok.
3. *Tam*—Nyutu gin ma in itamo onyo ye iye doko gin ma mako ngat acel acel. Pi meno, tye ka nen ka maleng ki dano gibedo ki miti me yero ngat ma omyero gu nywako tam gi kwede.
4. *Kit ma dano winyo kwede*—Nyutu gin ma in inongo ni tye ka kelo lok adaa, ki pol kare ki tiimo ki dano manok.

c. ***Me lok maber, omyero i mok:*** 1. *ngo* ma i mito waco; 2. *kit* ma imito waco kwede (dwan, dwon, ki yom cwiny, cwer cwiny, gen, arem cwiny, cuko cwiny, ki mukene.); 3. *gin* mumiyo imito wacone (me nyuto mar nyo mar, kiniga, me konyo, wano, nyo lewic i kom ngat mukene, wek en onge gin ma en mito, ki mukene); ki 4. *awene* ma i mito waco ne. Nining ki awene ma i waco gin mo twero bedo gin ma pire tek calo gin ma iwaco ki gin mumiyo iwaco. Ki lok ada, waco gin mo i yo ma pe opore nyo i cawa ma pe opore twero weko ngat mukene-ni niang gin ma itye ka wacone i yo marac ki pingo iloko.

d. ***Niang kwako gin ma ngat mukene tye ka waci ki kit ma en winyo kwede.*** Wi opo ni lok tye me lok (gin ma wa waco) ki ma pe ki lok (dwan, kit ma wa loko kwede, nyutu cing, kit ma wangi nen kwede, ki jami mukene). Ka lok ma kiloko ki ma pe kiloko pe rwate, dano gi maro ye lok ma pe kiloko. Ma calo lanywak tam omyera ibed ki ngec i kom kit ma ngat ma tye ka lok kwedi ni tye ka lok kwede. Lok ma pe ki loko ki dog twero bedo gin ma pire tek loyo gin ma latic tye ka wacone kikome ki twero bedo, i adaa, me kwero gin ma en tye ka wacone.

e. ***PE i tii matek olo layeny kony woko***. Jo mukene gimito ni in aye itim tic ducu!

KIT ME WOT KI LWAK: Pok i dul matino tino ki pwonyo kit me niang.

3. DIRO ME WINYO LOK (onyo "coyo lok ma mako lok pa latic")

a. ***Dano mapol pe gimito gin mo makato ngat mo ma paro pi winyo lokgi.*** Kwanyo kare me winyo ki keto cwinyi i kom ngat moni nyuto ni itero gin ma ngat meno waco calo gin ma pire tek. Nyutu ni in itero ngat ni calo gin ma pire tek, en kekene.

b. ***Winyo lok maber obedo diro ma ki twero pwonyo.*** Dano mapol, ki adaa, gi winyo lok marac. Winyo lok marac balo lok ki kelo apokapoka. Kit pa ngat ma winyo lok maber omyera onyut: (1) kit pa ngat ma tye ka winyo lok ni tye gin ma pire tek loyo; mi tam ma otiime- nyutu ni iparo piri kun i juku tic

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

mukene ducu; ki (2) cwiny me jolo ki bedo atera me niang.

c. ***Winyo lok ma tiyo onyo ma ki tamo iye*** obedo gin acel ma pire tek ki ma pire tek me winyo lok. I wiinyo lok, wa tye ki miti me niang ngo ma ngat mukene tye ka tamo, winyo, miito - onyo ngo ma kwena ni nyutu. ki wan wa tye ka neno niang wa ma peya wa gamo ki kwena wa. Wa dwoko cen onyo loko kit ma waniang kwede kwena gi ki wa dwoko cen bot ngat ma ocwalo kwena ni me mokone. Kit me moko lok man onyo miiyo lagam en aye poko kin winyo lok ki miyo bedo maber.

Me winyo lok maber, omyero wabed ka nywako i lok ki dano ki pe wa winyo lok labongo paro. Tye yoo adek ma ki twero tic kwede calo yoo winyo lok ma tiyo:

(1) Neno angec—Yoo maber me konyi me niang ngat mukene ni tye me "dwoko cen" ngo ma ngat mukene owaco boti. Man konyo me tito, piri keni ki pi ngat mukene, ngo kikome ma in iniang ni ngat mukene tye ka waco ma en tye ka mede ki tito jami ma otimme. Ka itye ka tamo i kom gin ma ngat mukene owaco, pol kare pire tek me loko ki tic ki lok ma megi me nyutu niang ni i kom kwena ni. Dwoko lok ni cen ki lok ni tye gin ma cwero cwiny dano ki pe miyo niang maber i kom kwena ni. Malube ki tyen lok me lok ki niang ni i kom ngo ma pire tek, itwero dwoko cen lok pa ngat mukene ni: lok ma mako lok adaa; tam ki niye; kit ma iwiinyo kwede ki kit ma iwiinyo kwede; gin ma mite, gin ma mite, onyo gin ma miite; onyo gen ki gen. Medo i kom meno, itwero "dwoko cen" kun iloko lok ma kicoyo macek, calo: "Itye ka winyo _____"; "Kit ma aniang kwede _____"; "_____ meno tye kakare?" ki mukene. Man twero miyo ngat mukene ni oye lok ma iwaco onyo waco gin mo ma calo, "pe, gin ma amito waco en ni _____" Labongo akalakala mo, yub me niang i kin dano tye ka mede anyim.

(2) Lapeny me gonyo lok—Winy ki cwiny me gonyo lok. Meno konyo ngat moni me niang tyen lok me kwena meno. Itwero penyo lapeny ma gonyo lok ma calo: "Itye ka waca ni _____?" ki "Itye ka waco ngo i kare ma iwaco ni _____?"

(3) Lapeny ma ki coyo me agikki—Imito ngeyo ngo ma pire tek bot ngat mukene ni, ngo ma tye gin ma latic ni tye ka waco ma twero bedo ni lok mabor ki ma rwate. Itwero penyo lapeny ma ki coyo ma calo magi me konyi me pwonyo lok man: "I kin jami ma iwaco ni, ngo ma imito ni aniang iye?" ki "Ngo ma imito ki bota loyo i kare ni?"

d. ***Tam mukene pi winyo maber, ki mit kom****:*

(1) Pe igam pi tyen lok me lok keken; yeny kit ma iwiinyo kwede onyo gin ma imito timo ma kato lok ni. Lok ma ki coyo i buk me gonyo lok onyo tyen lok me lok ni twero bedo ni pe obedo kwena ma ngat mukene ni mito tito ne.

(2) Juk cwinyi me gamo lapeny cut cut. I kare mukene dano gipenyo lapeny ka ce gimito tito tamgi dok pe gimito winyo lagam.

(c) Ka cwinyi onywene dok ingeyo ni pe iniang, tit bot ngat ma pe iniang ci ipenye me wacone i yo mukene, nyo ti ki tammi maber loyo. Ka lok ni pi tye kakare, ngat ni obi niang ne ki obi temo yubu gin ma pi iniang ni.

Ma ki medo, bedo ngat ma winyo lok maber. Wiinyo ki ngeyo dano mukene twero nen calo yot, ento tiimo ne maber, twatwale ka apokapoka obino, mito diro me ada. Ma calo diro mo keken, wiinyo maber mito pwonye madwong, ki dong pwonye ki diro me wiinyo lok maber ki wek obed but diro me lok ni.

KIT ME WOT KI DUL: Pok i dul matino tino ki pwonyo kit me winyo lok.

4. DIRO ME BEDO KI CWINY ME KICA (onyo "Keto Komi i kit kwo pa Layeny kony" onyo tuko calo gin ma ki nyutu i gin lagal wang)

a. ***Kiloko i kom bedo ki cwiny me kica i yoo man, twatwalle kit ma kubbe kwede ki lok:*** "Bedo ki cwiny me kica obedo winyo tam ki kit ma ngat moni winyo kwede, kadi bed ni obedo gin ango." Obedo lok ma mako keto komi i kabedo pa ngat mukene labongo ayella, lok ki ngat mukene wek pe i wane onyo i cwer cwiny gi i yoo mo keken, paro pi kit ma ngat mukene winyo kwede.

- Bedo ki cwiny me kica tero in me yenyo dwan pa latic ki me neno wang dano, twatwale wang gi, me niang kit ma gi winyo kwede onyo ngo ma gi tye ka tamo.
- • Bedo ki cwiny me kica bene miyo lok ada bedo yot. Lok ki ngat moni pe obedo lok kikome; obedo lok ma ki loko kene. Lok me ada tye ma pire tek bot lawiny man i kare ni.

I agikki ne, bedo ki cwiny me kica obedo keto komi i kabedo pa ngat mukene labongo bedo gin kikome.

b. ***Tye rwom mapatpat me gamo lapeny.*** Me labole, ka latic tye ka nongo peko ki wone, rwom me lok

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

ma pat pat (lanywak tam bot latic) twero bedo:

Rwom me 1—"ami ducu obitiyo maber i agikki ne. Lagam man pe nyutu kit ma layeny kony tye kwede. Man obedo kwero nyo cuko cwiny keken. Pe tye ngec mo i kom kit ma latic ni winyo kwede ki nyutu ngec manok onyo pe i kom gin ma tye i peko ni.

Rwom me 2—" Itye ka nongo kare marac ki woru." Kany, lanywak tam ni onyutu ni dano ducu gi ngeyo lok ma tye i kwena pa latic ni, ento lanywak tam ni okwero tam pa layeny kony ni.

Rwom me 3—"Cwinyi tye ka tur pienni pe wunnye kacel ki woru" Kany, lanywak tam nyutu niang matut ikom lok ma ki waco ki kit ma layeny kony ni winyo kwede. Man oyabo yoo me medo lok.

Rwom me 4—"Cwinyi otur pien babani tye ki cwiny me gero; imito ni en owek in." Kany, lanywak tam nyutu niang i kom peko ma tye, ki kit ma layeny kony ni winyo kwede, ki nyutu peko onyo gin ma mite (ma calo, ngo ma latic mito ni otime me cobo peko ni onyo cobo gin ma mite).

KIT ME WOT KI DUL: Pok i dul matino tino ki pwonyo kit me bedo ki cwiny me kica.

GIN MA AA KI I KOM CWINY KI PEKO I KOM DANO: LANYUT

A. ***Cwer cwiny ki adwogi me cwe cwiny.***

1. Tito tyen lok.

a. Cwer cwiny. Cwer cwiny obedo gin ma ki tamo ni ibi timo i kom rwenyo gin moni. Cwercwiny konyowa me rwatte ki gin ma dong orwenyo dok konyowa me kwo i kare-ni. loko gin ma wa tamo ki miito ni wawek "gin ma onwongo tye" me nongo "gin ma tye kombedi." Cwer cwiny pi tye me weko wilo, ento me loko kwo wa.

b. *Tur cwiny.* Cwer cwiny ma bino i ot yat obedo two ma mako kit ma dano winyo kwede ma weko cwiny dano cwer, rwenyo jami, akemo, onyo arem cwiny balo kwo me nino ducu pi kare malac. Calo arem cwiny, tur cwiny kwako kom ducu, ento pe kit ma wawinyo kwede keken. Lanyut me cwe cwiny tye pi pol kare nino ducu pi cabit 2, ma time kacel i kare acel, ki kelo peko onyo goro ma balo jami ma pire tek me kwo me nino ducu, labole, tic, gwoko kom, ki jami ma rwate ki dano. Kadi bed ni arem cwiny obedo gin ma bino pi rwenyo gin mo, cwe cwiny twero bedo ki jami ma pat pat onyo tye ki tyen lok mapol, medo ki:

(1) Cwer cwiny onyo akemo ma pe ki cobo. Cwercwiny ki akemo kelo peko i kom ngat moni. Arem cwiny twero bedo "kiniga ma oloko i cwinyi." Pe timo kica twero kelo cwe cwiny ki, i agiki ne, neko kom.

(2) Balo nino. Yat onyo mato jami maraco madwong twero kelo cwer cwiny kun balo nino pa ngat moni kare ki kare.

(3) Jami time malubbe ki kit ma ki nywalo ki dano. Twero bedo ni tye gin mo ma kelo cwe cwiny. Lok ma mako cwe cwiny pa jo me ot twero nyutu man. Medo ikom meno, jo ma gubedo ki cwe cwiny ma pe ki cang i kare ma pud gitino pol kare gi bedo ki cwe cwiny ma bino oyotoyot i kare ma gudongo. Arem cwiny twero bedo adwogi me two ma mako tam ma ngat moni bedo ka loko i kin kare me "malo" onyo "cwer cwiny" ki kare me "piny" onyo "cwer cwiny". Two ma mako wic twero bedo ma ki nywalo kwede ki yadi pire tek ka ki mito cang ne.

(4) Peko ma mako kit ma wii dano tiyo kwede. Dano mogo gi tye ki rwom ma lapiny me gamo peko me cwe cwiny. Medo ikom meno, cwe cwiny obedo winyo calo itye ka rweny woko, me "ngwec ma pe ki gin mo." Komwa pe tye ka yubu jami mogo ma oromo. Ka ki loko meno kun kitiyo ki yadi, cwe cwiny ni rweny woko.

(5) Rwenyo jami mapol. Ka ngat moni tye ka wok ki jami mapol ma en orwenyo i kare acel nyo pi kare manok, ci twero bedo tek me nongo cwe cwiny. Rwenyo tic, gik pa mon, ki "alokaloka me kwo" mukene twero medo peko me cwe cwiny.

(6) Dano ma gi maro jami ducu, ma gi tek, onyo ma gi jenge i kom ngat mukene gi twero nongo peko me cwe cwiny.

(7) Two ki goro twero kelo cwer cwiny. Medo ikom meno, ngat ma tye ki cwe cwiny pol kare bedo ki teko me kom ma goro ma, i agikki ne, balo cang pa kome. Pi meno, two ki cwe cwiny gi bedo ka rwate.

2. Konyo jo ma cwiny gi cwer ki ma cwiny gi otur.

a. *Konyo jo ma cwiny gi cwer.*

(1) Ber me cwercwiny tye me: (A) *Yer ngo ma otime malubbe ki too* (ma en aye, me niang ngo ma

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

rweny ni nyutu ki ngo ma rweny ni twero kelo i kwo wa); (B) *Kato ki i arem ma bino malubbe ki too* (Arem loko wa; miyo wa bedo agonya manyen ki konyowa me dongo gen manyen ka wa cako neno ngo ma dong pe tye i kwo wa); (C) *Loke kit ma piny tye loke kwede* (Ka wa dwoko rwom me niang wa ma lubu jami manyen ma tye ka time, wa cako timo alokaloka ma mite—pol pa dano ma gukato ki i peko madit gineno ni bedo ki wat maber ki jami ma pire tek nok); (D) *Lok cwinyi* gin ma ki rwenyo (ma en aye, ngat ma otoo, tic ma ngat moni orwenyo, ki jami mukene) ki mede ki kwo.

(2) Tam bot lanywak tam.

(A) *Gin me atima.*

(i) Ye kit ma ngat moni winyo kwede, par ma en tye kwede, ki jami ma en timo. Medo ikom meno, wek in ibed ngat ma goro—tit kit ma iwinyo kwede i kare ma ikato ki i peko ma kit meno. Miti wa ma pire tek pe me miyo ngat ni winyo maber onyo kwanyo arem ne ento me konyo en me loko kwo ne i kom gin ma en otoo ni.

(ii) Winy lok pa dano meno, kadi (onyo twatwale) ma en tye ka tito jami ma otiime onyo lok ma in dong iwinyo con. Winy ka en tye ka tito kit ma en winyo kwede calo akemo, lewic, cwercwiny, miti, ki dong lworo. Dano pol kare gi kwero lagam wa, ento gi keto cwiny gi i kom bedo tye wa, winyo wa, ki ngeyo jami ma gukato ki iye.

(iii) Cwer cwiny obedo gin ma time mot mot — Bed ki ngec i kom kare me gamo ki lok onyo bedo tye ki latic. Cwer cwiny pol kare tye ki dul abic:

Dul me I: Gin me awura onyo kwero ye
Dul me II: Akemo
Dul me III: Laro
Dul me IV: Tur cwiny onyo cwercwiny
Dul me V: Ye gin mo

(vi) Mii kony ma mite bot dano ki dong winye —bed ki ngec i kom peko ma tye pi ngat ma tye ka kumo me wot i dye lwak, twatwalle ka ngat meno tye ka kumo pi to pa danone me amara; lwongo ngat meno me nywako i tic mogo ma yomo cwinye ma peya en oto.

(v) Pien cwer cwiny balo niang wa ki tam ma wa tamo i kom lobo, lok ada twero bedo ni dong pe rwate. Man pol kare kelo kiniga i kom Lubanga. Tam pa ngat meno i kom Lubanga pol kare pe romo tito jami. Omyero wawiny dok watwero penyo ngat meno ni, “Tika dong iloko ki Lubanga i kom lok man?” Watwero lega kacel ki ngat meno dok walego pire. Watwero penyo ngat meno gin ma en mito ni wawacce, ci watwero lega i nyime.

(B) *Jami ma myero ijuk.*

(1) Pe ipokke woko ki bot ngat ma tye ki kumo; ki cwer cwiny, man dong odoko gin ma rwate i lobo me kare ni.

(2) Pe ipor, pimo, onyo ngolo kop.

(3) Gwokke ki waco jami calo: “Angeyo kit ma iwinyo kwede”; "Bed tek"; “Lubanga onongo mito ni [lato-ni] obed kwede”; "Ibi kato ki iye oyot"; "Tye ngat mukene ma tye woko piri." Lok ma kit meno ducu miyo ngat ni winyo calo in itye ka lok kwede calo gin mo ento pi calo ngat acel acel.

b. *Konyo jo ma cwiny gi cwer.*

(1) Tam i kom lok ki lutic mukene, medo ki daktari. Kwedo lok pa daktar pire tek, twatwal pien cwe cwiny twero bedo adwogi me peko me kom (ma romo 40% pa cwe cwiny rwate ki two kom). Yat ma gengo cwe cwiny konyo dano me dwogo cen i "kare macon." Medo ikom meno, kwan ma kitimo nyutu ni cwe cwiny magoro ber me cango ki tic ki yadi ki miyo tam.

(2) Lok ma kiloko malo-ni i kom konyo jo ma gitye ki cwercwiny bene tiyo i kom konyo jo ma cwinygi otur.

(3) Tam mukene me tic ki jo ma cwiny gi cwer.

(A) *Winyo ki bedo tye pire tek twatwal.* Dano ma tye ki cwe cwiny pol kare gi bedo ki tam marac i kom gi kengi, kabedo ma gitye iye i kare ni, ki anyim.

(B) *Buk pa luwil..*

(C) *Encourage the depressed person to do the things he should* Watwero miyo gi ngeyo ni tam gi ma pi opore, onyo kit ma gi winyo kwede, onyo kit gi tye "lok me cwe cwiny gi." Bedo ki ngat ni me gwoko "jami ma otimme" obi konyo latic me neno ngo ma tye ka time i kwo ne ki kit ma en tye ka temo kwede *bedo ka timone, kadi bed ni en pe mito timone.* Gin ma pire tek twatwal en me konye me bedo ma tiyo i kin dano maber. Cuk cwiny ngat ni me camo cam maber ki nongo yweyo ki timo jami me yot kom.

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

(D) *Ket jo me ot ni gubed kacel ki ngat ni.* Ento, wek jo me ot gunge ni pe myero guti tic ducu, ento omyero gukony ngat meno me gamo tic pire kene.
(E) *Leg pi ngat ma cwinye otur.* I cwiny cwe cwiny tye ni ngat moni pe ki gen. En tye ki neno marac i kom kwo ki tamo ni jami ni pe obi loko. Pi meno, pire tek i kare me miiyo tam, me *miye gen.* Ento, bed ki ngec ni latic ni twero bedo ni pe oneno Lubanga pi cwe cwiny. Kony ngat meno me dwogo cen i Lok pa Lubanga.

3. Kwanyo kwo i yoo ma pe opore.

a. *Ngo ma kelo.*

(1) Kwanyo kwo i yoo ma pe opore pol kare bino pi cwer cwiny. Kwanyo kwo i yoo ma pe opore ki neno ki bot ngat moni calo yoo maber me cobo peko—ka pe tye yoo mukene me aa ki i kwo ma pe gik, ma cwer, macol ma pe ki agiki ne. I yoo mo, neko kom ki neno calo yo maber loyo me nongo larre ki i arem, awano, ki/nyo deno can. Lanebi Yona obedo lanen maber i kom lok man.
(2) Me aura, neko kom pol kare ki temo ka ngat moni oyabo kato woko ki i cwe cwiny.."
(3) Pien neko kom ki neno calo yoo me cobo peko me cwe cwiny, lanywak tam I kare me cwe cwiny dano ni ngeyo neko kome calo gin ma en twero timone; ka dong gucako bedo maber en ocako tamo ni, "An pe atye labongo kony mo keken; Myero aket jami manok i yub ki dong aa woko ki kany. En twero bedo ki miti i kom tam ni pien, i tam ne, en dong "otyeko nongo twero i kom kwo mito ni ngat ni onge:
(A) *neko kom obedo yoo me cobo peko ma rii pi kare manok;* ki (B) *pol pa dano ma tye ka tamo tam me kwanyo kwo gi gimito me kwanyo peko "meno", ento pe me giko kwo gi*. Me labole, ngat ma tye ka lweny ki arem ma pe cang, bedo kene, nyo timo bal me buto romo tamo ni neko kome calo "yo" me giko pekone. Ento, ka gi twero juku onyo gi nongo loc i kom peko gi, gin dong pe gi mito neko kom gi, ento gi keto cwiny gi i cobo peko gi.

b. *Peko matye.*

Pe dano ducu nyutu lanyut me kwanyo kwo i yoo ma pe opore. Pe tye kit acel keken. Coo pol kare neko kom gi ka pud gitino onyo dit; mon pol kare ka gi tye i kin mwaka. I lok aryo ni ducu, tic ki yadi calo kongo onyo kongo tye ka nen pien weko gi moko tam gi. I kin jami ma kelo peko ma pire tek tye jami ma lubo ni:

(1) Two cwer cwiny— pol pa peko me tam pa jo mutegi obedo adwogi me cwer cwiny, ento pe two.
(2) Rwenyo ma pire tek—bedo ken, rwenyo kony, ki rwenyo yub obedo jami ma kelo peko. Coo pol kare gi rwenyo bedo kacel ki dano ka mwaka gi mede, ki gi rwenyo "kit ma gi nen kwede" onyo yub gi ka dong gi pe twero tic, pien kit ma gi nen kwede ki yub pa coo mapol rwate ki tic gi.
(3) Lok ma mako neko kom pa jo me ot, onyo neko kome pa larem macok.
(4) Lok ma mako two ma mako tam pa ngat acel acel onyo gang.
(5) Tim gero i gang, lok macon me buru, onyo tim gero ma kitimo i kom ngat ni.
(6) Temo neko kom ma okato.
(7) Lok macon me bedo i lok ma mako cik.
(8) Muduku i gang (pi coo).
(9) Mato kongo onyo tic ki yadi marac.

c. *Tic ki ngat mo ma tye ka tamo me kwanyo kome i yoo ma pe opore.*

(1) Nen lok mo keken ma mako neko kom calo gin ma pire tek.
(2) Go yub. Pe i cikke me gwoko lok ni i mung (ki lok adaa, omyera i mi bot luelda onyo jo mukene me ngeyo [kom pa Kricito mito konyo dano me aa ki i "kabedo macol" i kwo gi, ki nyutu gi bot Kricito]; wek jo me ot gu kwany jami ma twero bedo kacel ki dano ni).
(3) I kare me peko, onyo ka ngat ni olwongi i cim: (A) Nen ngo ma tye peko ma twero bino oyot—labole, peny ngat ni "Iromo timo meno nining?" (omyero inong yoo mene ma ngat ni tye ka tamo iye ki kit ma en twero neko kwede dano). Ka iwinyo lok ni "muduku," tit bot ngat ni me keto muduku piny cut cut/labongo peko mo. (B) Mii ngat ni omoko tam ne me timo gin mo labongo tam ka in itye ka lok. Lok i kom kit me cobo peko ni. Wek ngat ni ocit ka bedo ki ngat mo. Ki dong, wek ngat ni oyee me timo gin mo diki (labole, bino i opici na; lwongo daktar). (C) Ka itye ki tam ni peko ma bino cok cok ni okato, lok maleng ki ki tek cwiny. Ngat mo twero lubo gin ma iwaco "ka" in iloko maleng, tek cwiny, ki itye ki twero. Wek ngat ni onong ngat mukene i ot (onyo yub piri keni).
(4) I kare ma pe mite oyotoyot ka ngat moni tye ka tamo me neko kome: (A) *Pe ibed ki lworo me lok i kom lok meno* —pe ibibedo ka miyo tam i kom gin mo ma gin peya gutamo iye. Peny jami ma calo: "In itamo me wano kom keni onyo jo mukene?" "Ibedo ka tamo kit ma ibi tiimo kwede?" "Itemo timo man con?" "Ka tye kumeno, ngo ma otimme?" I kare ni, in itye i kit me "cobo peko", ento pe kit me "kit

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

mabeco". (B) *Nen ni ngat ni oniang ni too pe twero dwogo cen.* Jo matino mapol pe gitamo i kom lok man —twatwale togi kikome. (C) *Tem ngeyo "dul mene" me kwo gi ma gi mito ni gi rweny woko.* Pol kare, ngat ma mito neko kome kene pe mito ni jami ducu ma i kome oto. Ma ka meno, gi miito ni gi rwenyo dul mo me kwo gi, kun gi tamo ni gubi winyo maber (onyo jo mukene gubi bedo maber). (D) *Ka latic ni openyo ka en obi cito i polo ka en oto —* en twero bedo ka yenyo cwak ni me neko kome. Iromo wacci, "Meno tye i cing Lubanga, ka ibicito i polo, pe angeyo." Wii opo ni, ngat ni tye ka temo cobo peko mo ma rii pi kare manok. Myero iniang, ki nong ki bot layeny kony, pingo en tye ka penyo lapeny ni. (E) *Ka ngat mo tye ka kumo pi neko ngat mukene openyo ka ngat ni ocito i polo* —myero ilok labongo lworo i kom gin ma otimme. Dano ma gubwot pol kare gi winyo calo gi tye ki bal (ma calo, "Onongo atwero timo gin mo me gengo ne"), kacel ki cwer cwiny, akemo, ki lewic. Nyut ni niyewa pe tye i kom ngat meno, nyo gin ma en otimo, ento i kom Yecu Kricito. Lubanga keken aye ngeyo cwiny dano; wan pe. Pe wangeyo ngo ma otimme i kare me agiki pa ngat ni-pi lakwo ma onongo tye i kom yatariya onongo pud pe okato. Nen ni imoko gin ma ngat ma tye ka penyo lapeny-nyi twero timone me ngeyo ni en tye ki kwo ma pe tum—dok cen i kom gin ma Lok pa Lubanga owaco, ci inyut bot ngat meno bot Kricito. Leg matek pi tela pa cwiny maleng.

KIT ME WOT KI DUL: Penyo ngat mo ma mako bal, lewic, ki cwe cwiny

I dulwu matino tino, wulok i kinwu kun wupenyo lapeny magi: [Ngec: ngat mukene-ni pe myero ogam lapeny meno. gin ma mite tye me penyo lapeny ni.]

1. Tye kare mo ma cwinyi otur pi gin mo? Tit bota lok meno.
2. Tika dong iwinyo lewic? Gin ango ma onongo tye ka timme i kare meno?
3. Tika dong ibedo ki miti me kanone ki bot Lubanga nyo iketo bal i kom ngat mukene pi peko mo? Tit bota mukene.
4. I kare mo i kwogi, pol pa dano giwinyo ni gitye bor ki Lubanga. Tika dong itimo gin ma kit meno? Ka tye kumeno, meno obedo awene?
5. Lukricitayo mukene gitamo ni mitte ni myero gubed jo "ma pe ki roc" me yomo cwinygi, yomo cwiny jo mukene, nyo Lubanga. Meno tyen lokke ngo boti?
6. Ka itimo bal i kom ngat mo, man ogudo watti kwede nining?
7. Ngat mo dong otimo bal i komi? Ka tye kit meno, meno ogudo watti kwedgi nining?
8. Tika dong nino mo iwinyo ni pe kimari? Meno onongo tye nining?
9. Tika dong ki nywaro in?
10. Ibedo ka temo dwoko wat ma obale woko? Man obedo awene?
11. Itye ka kwo nining ki dakoni?
12. I te jami ango ma i oo cok ki goyo latin ni?
13. I kare mukene dano giwinyo marac, cwinygi cwer, nyo cwinygi otur. In mono dong iwinyo kit meno?
14. Arem cwiny twero kelo tam me balo kwo pa ngat moni. Tika dong itamo me neko kwoni?
15. Tika dong itemo neko kwoni?
16. Itye ki muduku onyo pala i gang ni?
17. Tika dong irwenyo ngat mo macok kwedi? Tit bota lok meno.

B. ***Par, par, ki Lworo.***

1. Par.

a. *kwo tye ki jami ma mite kare ki kare me loko kwo ki alokaloka.* Kwo labongo par obedo to. Ki adaa, ka pe tye par ki jami ma kelo miti, dano gi rwenyo rwate ki jami ma tye adaa ki gi yubu jami ma kelo miti gi (labole, two ma mako wic).

b. *Jami ma aa ki woko ki jami ma kelo par pol kare gudo dano manok twatwal.* Ma ka meno, obedo tam i kom kwo meno kikome ma kelo par madwong. Kit ma wa tiyo kwede i cwinywa moko ka waneno gin ma kelo peko ma woko calo gin maber ("par i yoo maber") onyo marac ("par maraco ma romo kelo too"). Ki lok ada, obedo kit ma watamo kwede i kom gin moni ma weko wabedo ki par. Labole aye Adam, Kawa, Moses, Abraim, Daudi, ki mukene.

c. *Wan pe wabedo "jami ma gamo gin mo keken."* Ma ka meno, kare ducu wabedo ka ngiyo dok waporo jami. Pi meno, kit me gamo gin ma kelo par tye: Gin ma kelo par (gin ma kelo par)=>Ngiyo kit ma jami owoto kwede=>Kit ma dano dok kwede i kony mapatpat. I kare ma wa tye ka neno jami ma kelo miti, wabedo ka penyo kenwa lapeny ma calo: (1) "Man ng oni?" (ma en aye, Man mono obedo gin maber,

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

ma ber? Tika obedo gin marac, ma pe ber? Onyo tye maber onyo pe rwate ki an?); (2) "Atwero diyo cwinya ki lok man?" (ma en aye, Ngo ma mite me lweny ki jami eni? Atye ki diro ki jami ma mitte me cobo peko man?); ki (3) "Adwogine obedo ngo?" (ma en aye, Ka man owoto marac, tika abi bedo maber?). Cwer cwiny pe tye i gin ma ki lwongo ni stimulus. Ento, en aye kit ma wa tiyo kwede ki jami ma tye ka time ma moko kit ma wa gamo kwede.

d. *Watwero loko "jami marac" me doko "kare maber".”* Watwero nyamo jami wek wakel tam wa i ngec ma rwate. Watwero nyuti kenwa ni "gin marac" pe obi kelo adwogi marac, ki twero miniwa kare maber. Ka watimo man, waromo loko kit ma wawinyo kwede i kom jami ma kelo miti (labole, kit ma wawinyo kwede i kom lworo twero loko doko gin ma wageno). I timo man omyera pe wa rwate “gin maber” ki “ber” ki “gin marac” ki “rac” Myero wakony luwil wa me niang ni jami mapol ma pe yomo cwinywa tye ki adwogi maber. Me labole, ma lubbe ki “okuto” pa Paulo (**2 Kor 12:7-10**), legane pe kigamo dok “okuto” meno pe kikwanyo woko. Kadi bed kit meno, Paulo omoko ni deyo pa Lubanga omedde pi goro pa Paulo. Medo ikom meno, omyera wakony luyeny kony wa me ngeyo kare ma tye i kwo gi.

2. Par ki Lworo.

a. *Dano ducu gi lweny ki lworo ki lworo kare ki kare.* Omyero wagwokke ki rune me ngolo kop i kom gin ma kelo lworo i kom dano. Gin ma nen calo pe tye kakare onyo pe pire tek bot ngat acel twero bedo lok madit me bedo opii bot ngat mukene.

b. *Lworo obedo bedo i kom gin mo kiken ma twero balo (onyo gin ma wa tamo ni obi balo) wan onyo gin mo ma pire tek i kwo wa.* Lworo kwako bedo ki par onyo par, ento par onyo par ni tye labongo ngeyo pingo wa tye ka winyo kit meno. I kin jami aryo ni ducu tye kit me cwe cwiny. Kit ma wawinyo kwede kwanyo tam wa ki bot Lubanga, ki miyo teko madwong bot gin ma wa lworo loyo ma opore, ki teko madwong bote ma loyo teko pa Lubanga. Macalo lupwonye omyera wakony dano me dwoko cen tam gi i kom Lubanga. Ageno ni lworo obedo "kwanyo tic ma Lubanga onongo pe mito ni in/an myero abed kwede." Penyo luwil ma mako kit ma gineno kwede tic ni pire tek me niang lworo gi.

c. *Tye lworo maber (me labolle, lworo mac, bor piny, twol ma tye ki kwiri, ki deyo ki teko pa Lubanga), ki lworo marac,* calo: (1) lworo to (niye i kom Kricito keken aye larowa ki i lworo to); (2) lworo me rwenyo ngat ma imaro (dok, i agiki ne obedo lok pa Lubanga ki gen wa, onyo pe gen, i kom Lubanga); (3) lworo me "pe twero juku" gin mo (ki tam ma rwate ni "Ka onongo atimo X, onongo atwero gengo Y me time"); (4) lworo me rwenyo (wan ducu wa rwenyo i jami mapol, ki Lubanga tye ka temo miyo wange ni wan, ada, pe ki kony mo ki dong omyera wa ket gen wa i kome [nen, **Jon 15:5**]); lworo dano (pol kare wa loko Lubanga ki dano, ki gik ki lworo ngo ma jo mukene tamo, ma ka lworo ngo ma Lubanga tamo).

d. *Macalo lupwonye, omyero wakony dano me ngeyo kama lworo gi aa ki iye ki me neno kit ma gi tye kwede* (kit ma kiloko kwede con i dul ma mako par). Medo ikom meno, pien, i acaki ne, lworo obedo aa ki bot Lubanga ki keto tam i kom gin mukene, omyera wakony luwil wa me dwoko wat gi ki Ngat ma maro gi ki tye ki twero i kom jami ducu ma gukato ki iye. Omyero wabed ki ngec matir i kom gin ma kelo lworo pa dano: lworo obedo gin ma tye ada i lobo ma opoto piny, ma tye ki bal; bwola twero bedo tye (ma en aye, ngat moni twero bedo ka ye jami ma pe tye ada)—dano pol kare giketo niyegi i kom kit ma gudongo kwede, kabedo ma gibedo iye, ki i kom jami ma kelo lworo, ma ka keto i kom Lok pa Lubanga. Kit me lworo obedo bal pien tye ka kwanyo tam ki bot Lubanga ki nyutu ni pe i geno Lubanga. Pi meno, ngat ni omyera ki lok kwede mot mot i kom lworo ne ki lok ada me baibul. Latic omyera ki dwoko cen bot Lubanga ki me nongo yengo cwinye i kom Lubanga (ma calo **1 Jon 4:18** waco ni, "mar ma pe ki roc kwanyo lworo woko"). Twero pa Lubanga i kom jami ma watye ka kato ki iye, ki kit ma en oketo kwede ni kadi wa jami ma kelo lworo bene tye i kwowa, twero bedo gin ma kweyo cwinywa ki teko madit.

KIT ME WOT KI DUL: Penyo ngat mo ma mako par ki par

I dul wu matino tino, lokke wupeny ngat acel acel: [Ngec: ngat mukene-ni pe myero ogam peny man. Yub tye me penyo lapeny ni.]

1. Tye kare mo ma cwinyi otur? Tit bota lok meno.
2. Dano ducu gi nongo peko mo i kwo gi. Kit ma cwinyi cwer kwede tin ni tye adi? **(Migi me gamo ki 0 nio wa i 10).**
3. Tika dong ibedo ki tam mo i wii ma pe itwero rwenyo woko? Tit bota mukene.
4. Lukricitayo mukene gitamo ni par obedo tero tic ma Lubanga onongo pe mito ni gutim. Ngo ma itamo ni Lubanga mito ki boti?

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

5. Itye ki par mo nyo lworo mo? Pol pa dano gi lworo gin acel, ma calo an atye ki lworo i kom bor piny.
6. Tika dong ibedo ki peko mo keken i kwoni calo peko me motoka, nywaro mon, kwalo jami, nyo wango mac?
7. Dano mapol gitye ki par madok i kom cente. Itye ka timo nining i lok ma mako cente?
8. Jami maraco mapol time i kom dano. Ngo ma obedo gin marac loyo onyo ma ocwero cwinyi loyo ma otimme i kwo ni?

C. ***Akemo.***

1. Tye dul aryo ma pire tek me akemo:

a. *Akemo ma pire tek* —ka ineno gin mo marac ki cwinyi cwer iye (me labolle, ka ki balo in onyo ineno gin mo marac tye ka time). Me labolle, i **Jon 2:13-16** Yecu onyuto kinigane madit i kom kit ma lulok cente gitye ka balo kwede ot pa Lubanga.

(1) Ka pe watye ki akemo i kom tim me bwola, tim maraco, tim maraco, ki tim maraco mukene, ci watwero "rwenyo cwinywa" (**Mat 5:13**). Ento, twere me bedo ki kiniga ci pe timo bal (**Ep 4:26**).

(2) Pol kare dano gi winyo marac pi tic ki akemo i yoo ma pi opore ma oweko ki neno akemo calo gin marac. Pe tye lok ada ni omyero wajuk akemo ducu. Ki lok ada, wan ducu wabedo ki kiniga dok pe twere me juko akemo ducu. Wan wabedo dano ma cwiny gi cwer. Ka pe watwero nyutu akemo maber, pe watwero nyutu miti maber.

(3) Wan aye watye ki twero i kom kit ma watiyo kwede ki kit ma wanyuto kwede akemowa. Kiniga myero onyut pi tyen lok matir dok i yo matir. Akemo pe myero kiti kwede me bwolo jo mukene. Myero wiwa opo ni watwero doro kit ma kinigawa nyuto kwede, ma ka weko akemo meno dorowa. Yecu onyuto ni tamme ki kit ma en winyo kwede rwatte adada.

b. *Akemo me aryo* —ka akemo kitiyo kwede me gwokke ki i kom tam mukene (me labolle, ka lok goba ma iwaco dong kinyuto woko dok itye ki akemo i kome [me labolle, akemo kitiyo kwede me gwokke ki i kom lewic]). I rwom ma malo akemo obedo cwiny me cwe cwiny (ngat mo onyo gin mo ogengo wa ki nongo onyo nongo gin mo ma wamito). Me labole, i **Acak 3:12** Adam otiyo ki akemo i kok i kom Kawa macalo yo me gwokke ki i lewic; i **Acak 39:13-18** dako pa Potipar otiyo ki lok ma en odoto i kom Yucepu me gwokke ki i lewic ma en onongo i kare ma kikwero en dok me dwoko kome calo ngat ma tye ki twero.

(1) Coo pol kare gi tiyo ki akemo me gengo peko, lworo, gin ma ki tamo ma pe ki cobo, lewic, bedo ken, ki arem cwiny (ma calo, cwiny ma goro). Laco ma "kare ducu bedo ki akemo" pol kare nyuto ni etye ka tic ki akemo me gwokke ki i kom goro mo.

(2) Ki tiyo ki akemo me gwoke pien miyo teko ki guvu.

(3) Akemo bedo kwedwa nio ka wa tyeko peko ma okelo akemo ni (me labolle, ka akemo obedo yoo ma wa temo kwede me lweny ki lworo, omyera wa lweny ki lworo ni).

2. Kit me lweny ki akemo.

a. *Dano ma kiniga gi bedo kengi.* Gitye ki kero me bedo ki cwiny me kica pi jo mukene ma odok piny. Gi dongo lobo matidi, ma gicung i kom gi kengi. Gi maro neno jo mukene calo jo ma goro. Jo mapol ma gitye ki kiniga gikwero kinigagi nyo giwaco ni, "Meno aye kit ma atye kwede." Pol kare pe gingeyo ni kit ma ginyuto kwede akemo twero bedo me pwonye, dok pol kare pe gingeyo adwogi ma akemogi kelo i kom jo mukene. Dano ni omyera onen ni jo ma en maro, ki dano mukene ducu, tye ki yub mukene ma opore ki gin ma pire tek loyo en.

b. *Macalo lupwonye omyero wapeny ngat ma tye ki akemo ni, "Man tye ka gudi nining?"* Jo ma gikeco myero gunge adwogi marac ma akemogi kelo i komgi kekengi. Akemogi pe tiyo dok tye ka gengogi ki bedo ki kwo me yomcwiny ma gimito. Ki yubu wa me tic ki jami oyotoyot. Pi meno, Paulo owaco ni "pe iwek ceng opoti ki akemowu" (**Ep 4:26**). Ka walubo tira meno dano gibigwokke ki i tam, kom, cwiny, ki dong adwogi marac ma bedo ki akemo kelo i komwa.

c. *Macalo lupwonye omyera wa nong:* (1) kama akemo pol kare bedo iye (lable, gang, tic, ki dano mogo, i kin jami mapatpat); (2) gin ma ngat ni bedo ki akemo iye ("Pingo onongo pire tek boti ma oweko igamo ki akemo?"); (3) kit ma ngat moni nyutu kwede akemo ne (yoo aryo ma pire tek ni tye me buru [medo dwan malo; bolo jami; tim gero] ki jemo [kit ma ki timo kwede ling ling"; ngolo kop i kom ngat acel acel]); (4) kare ma akemo nyute kwede (twero bedo pi kare manok onyo rii); (5) kit ma akemo ma ki nyutu ni gudo kwede wat i kin gii; ki (6) ka ngat meno tye ki akemo i kom Lubanga (gin ma pire tek me bedo ki akemo i kom Lubanga aye niye ni Lubanga tye ki kit ma pe atir i gin ma en timo). Dano ni omyera ki konye me loko akemo ne ki bot Lubanga ki i kom bal (pien Lubanga aye tye ki lagam pi

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

peko ne).

d. *Diro me konyo latic me lweny ki akemo ne.*

(1) Wek latic ni ogwok "buk me akemo" ma en tito iye jami ma weko en bedo ki akemo, kit ma akemo ne tek kwede, kit ma en nyutu kwede, ki adwogi me kit ma en tiimo kwede. Konye me neno ni gin ma en tye ki akemo iye obedo lok ma mako kit mabeco, obedo gin ma en maro (i kare meno en myero opwonye me ye ni jami pe tye kit ma en mito ni obed kwede, ento ni akemo ne pe tye ka timo gin mo keken mapat ki balo kome kene), onyo obedo gwoke i kom gin mo mukene ma tye ka time i kwo ne.

(2) Latic myero oniang ni akemo bino pi gin mo ma tye i iye ma myero olok, ento pe pi jami ma tye woko keken. En myero oniang ni kit ma en gamo kwede ki akemo obedo bal bot Lubanga dok cwero cwiny jo ma en marogi.

(3) Kony latic me tito jami ma en maro ki gin ma en mito ki tam i kom jami ma twero time ki kit ma en myero ogam kwede. Ka dano gubino ka neno ni gitye ki yoo ma pat pat me cobo peko mo, gubi nongo kare me loko tam gi ki juko kom ma onongo pe gitye kwede con.

KIT ME WOT KI DUL: Penyo ngat mo ma mako akemo

I dul wu matino tino, lokke wupeny ngat acel acel: [Ngec: ngat mukene-ni pe myero ogam peny man. gin ma mite tye me penyo lapeny ni.]

1. Kom wa tye atera me bedo ki akemo ma romo tyen abongwen i nino acel acel. Awene ma okato ma ibedo ki akemo?
2. Ibedo ka neno kit ma cwinyi cwer kwede?
3. Tye ngat mo, kabedo mo, onyo gin mo ma twero kelo akemo i komi?
4. Akemo ni obedo gin ma oyomo cwinyi?
5. Jo mukene gitye ki diro me nyuto akemogi, mukene pe. In pol kare nyutu akemo nining?
6. Akemo ma pe ki nyutu pol kare kelo cwe cwiny. Tika dong nino mo cwinyi otur?
7. Cwiny me akemo ni rii pi kare ma rom adi?
8. Ibedo ki akemo pol kare adi? In pol kare ibedo ka buru jo mukene, onyo ibedo ka diyo cwinyi?
9. Tika dong ibedo ki akemo i kom Lubanga?
10. Jo mukene gitamo ni Lukricitayo myero pe gubed ki kiniga. In?
11. Tika nino mo dong ineno Lakricitayo mo ma nyuto kinigane?
12. Inyuto kinigani i yo mupore nining?
13. Akemo ma pe twere pol kare bino pi bedo ki gen ma pe twere. Tika itito genni ki gin ma igeno bot jo mukene ka maleng? Tika gi ye lok ni onyo gi ye gi?

TIMO KICA KI ROCO WAT.

Pe timo kica tye i cwiny peko me bedo i kin dano, ki bene tye i nge peko mapol ma mako cwiny, tam, ki bene kom. I lega pa Rwot (**Mat 6:9-15**) dul acel keken me lega ma *Yecu oketo cwinye i kom dok oloko i kom* obedo dul me lega ma kwako timo kica. Medo i kom meno, Kricito nyuto ka maleng ni kica pa Lubanga botwa tye ki wat macok ki kica ma watimo bot jo mukene: Lubanga biweko balwa ka watimo kica bot jo mukene; ento Lubanga pe bitimiwa kica ka pe watimo kica bot jo mukene. Pi meno, lok ma mako timo kica ki dwoko dano cen pi miiyo tam pe kitwero waco ne madwong. [1]

A. ***Timo kica: Timo kica obedo kit me kica—en obedo weko banya.***

Timo kica obedo:

1. Ngeyo ni gin marac otimme;
2. Ngeyo ni gin marac ni okelo peko me culu; ki
3. Iyero ki cwinyi me gonyo ngat ma otimo bal ni ki i tic meno ki culu piri keni (Jeffress, 2000: 49; nen bene, Willard, 1997: 262, "Watimo kica bot ngat mo pi bal ma en otimo i komwa ka wamoko tamwa ni pe wabimiyo en deno can pi bal meno i yo mo keken.").

B. ***Bedo labongo timo kica ki adwogi maber ma bino pi yero me timo kica:***

1. <u>*Timo kica peke*</u> <u>time ka:</u> (A) bal mo otimme; (B) waneno ni turo cik ni calo gin marac onyo bal; (C)

[1]Gin ma ki coyo ma mako "Timo kica ki dwoko kuc" ki keto i pot karatac me "Jami ma mite" i website pa ECLEA: www.eclea.net. Dul ma omyera obed me kony bot lupwonye ma tye ka konyo luwil gi me nongo kica ki dwoko kuc ki coyo gi kany.

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

awano ni kelo "ma lyet" (ma oyot) me akemo ki lworo (me nongo awano odoco); (D) i kare ma okato wa dwoko cen i tamwa ki wabedo ka tamo (ma en aye, wa tamo i kom) bal, ngat ma otimo bal ki miti gi, ki adwogi me bal meno; (E) man kelo kwero timo kica, ma medo ki "col" (ma odong, pi kare malac) cwiny me akemo, akemo, akemo ma odong, lworo ma odong, jemo, ki cwe cwiny. Kit ma iwiinyo kwede ki kome obedo gin ma kato "wiinyo" keken; gin obedo jami ma mako komwa ducu ma kwako adam wic wa, jami ma kwako wic, jami ma konyo wic, ringo kom, jami ma miyo komwa bedo maber, ki ic.

2. **Ka i poro,** timo kica OBEDO ngeyo ni kitimo gin marac i komi kacel ki yero me weko banya ni ki diyo peko ni "kacel ki Kricito." Timo kica obedo gin ma kitimo ki tam ma nyutu ni ngat mo otimo gin marac i komwa donyo i cwinywa. Timo kica loko tam maraco (ma calo, kwero, akemo, lworo, akemo, kiniga, akemo ma odong, lworo ma odong, jemo, ki par) – ducu oa ki i kwero timo kica, kun iyero mar ma pe paro pire kene, kica, ki kica pi ngat ma otimo bal ni. (Worthington 2003: 44-45). Man obedo kica pa Kricito!

3. Ka watimo kica, ci waweko miti me culo kwor i kom ngat ma otimo bal-li woko. Ngene kene ni, timo kica loko gin marac ki gin maber (Acak 50:20). Timo kica loko tam ma bedo i kom gin marac, ki tam ma miito gin marac i kom ngat ma otimo bal, ki loko gi ki tam ma mito ni ngat ma otimo bal obed maber. Pi meno, timo kica obedo mic me kica ma nyutu mar ki bedo agonya (bedo agonya ki i opii pa kwero dano, akemo, lworo, tam maraco, kwo i kare mukato angec, bedo i kom jami maraco ki awano). Wangeyo ni ngat ma otimo bal-li pe tye ki twero i kom mic magi (kit ma onongo pe watye ki twero me nongo kica pa Lubanga). Ka ngat ma otimo bal ni obi nongo mic me timo kica obedo lok mukene.

4. Timo kica ma lubu Baibul obedo *gin ma pe rwate* (gin mo ma calo "miyo mot tye ki gum makato gamo" [**Tic pa Lukwena 20:35**] onyo "ngat mo ogoyi lak cingi ma lacuc, lok cinge mukene bene" [**Mat 5:39-42; Luka 6:29-30**]). Ki kica wa ngeyo ni: (A) bal mo otimme ma onongo pe tye kakare dok pe tye atir dok kare ducu bibedo marac dok pe tye atir; (B) watye ki twero me bedo ki akemo; ento (C) wan wa tye ka weko "twero" ni macalo tic me kica ki mar, mic bot ngat ma pe opore, me bedo lawiny bot Kricito. Pi meno lok ma pe rwate: me bedo agonya ki akemo ki akemo, mi bot ngat ma owano cwinyi mic me timo kica ki gonyo in keni.

C. ***Timo kica obedo tic pa ngat ma ki timo kica*****.**

1. "I Baibul ducu nen calo tye wat ma pe kitwero pokone i kin gamo ki miyo kica" (Jeffress 2000: 57). Meno aye gin mumiyo Yecu i lega pa Rwot (**Mat 6:9-15**) ki Paulo (**Ep 4:32**) gicikowa me timo kica.

2. Yub wa i kwo man tye "me bedo calo Wode" (**Rom 8:29**), me "bedo jo ma pe ki roc, kit macalo Wonwu ma tye i polo tye ma pe ki roc" (**Mat 5:48**). Kit ma timo kica cito i cwiny pa Won ki Kricito ki tic gi, timo kica wa obedo lanyut ma pire tek me bedo maleng; en aye lanyut pa cwiny maleng ma tye ka tic i kinwa me loko wa me bedo calo Kricito ki me bedo maber.

3. Pi meno, timo kica obedo gin ma kato "tic" ma yot, ento kwako gin ma pire tek i kwo pa ngat moni—ma calo, ka ngat moni tye ka keto cwinye i kom Lubanga ki kwo me yomo cwinye ki bedo calo en.

a. *Man tiyo marom ki timo kica ki dwoko kuc,* kit ma Sande owaco kwede ni: "Keto tamwa i kom Lubanga aye gin ma pire tek me cobo peko i yo ma kelo adwogi maber.Ka wiwa po i kom kicane dok watiyo ki tekone, ci kare ducu waneno jami ka maleng dok wadok i peko i yo me ryeko.I kare acel-lu, watwero nyuto bot jo mukene ni ada Lubanga tye dok cwinye bedo yom me konyowa me timo jami ma pe watwero timone piwa kenwa." (Sande 2004: 20)

b. *Sande tito yoo ma konyo me gwoko tam pa ngat moni i kom Rwot:* "Yoo acel maber me gwoko tammi i kom Rwot aye me medde ki penyo lapeny magi: Atwero yomo cwiny Lubanga ki miyo deyo nining i kare man? I kom lok, atwero kelo deyo bot Yecu nining kun anyuto ni en olara ki tye ka loko kwona? Yenyo yo me yomo cwiny ki keto deyo i kom Lubanga obedo yo maber adada me kwo, twatwalle ka watye ka kemme ki ariya mogo matek. Yecu kikome onongo tye ka lubo yub magi [nen **Jon 5:30; 8:29; 17:4**]. . . .

Ka nyutu lonyo me mar pa Lubanga ki yomo cwinye pire tek loyo mako jami me lobo ki yomo cwinyi kekeni, ci bedo gin ma rwate me gamo peko ki mwolo, ryeko, ki gwokke ken. Kit me timo man kelo deyo bot Lubanga ki yubu yoo me kelo kuc maber." (Sande 2004: 34)

D. ***Timo kica pire tek pi ber bedo wa***.

1. Timo kica pol kare obedo yoo acel keken me culo banya. Kit ma Jeffress otito kwede, i carolok pa Yecu ni, "Latic-ci onongo tye ki banya ma onongo pe twero culo pi kare me kwone ducu. Dong yoo ango mukene ma kabaka onongo tye kwede ma pat ki timo kica?" (Jeffress 2000: 51). Miyo pwod ki

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

keto can i kom ngat ma otimo bal-li onongo pe biweko kiculo cente kadi wa cent acel me banya meno. Ki lok ada, pol pa "banya" ma kit meno ma watye kwede-ni pe tye ki tyen lok mo: ngat ma otimo bal-li twero bedo ni oto woko; en twero bedo ni ocito cen; twero bedo ni en pe paro piwa wacel. Medo ikom meno, pol pa lutim bal pe gitwero culo banya gi i yoo mo keken: Cul ango ma ki twero culo ka nying gi ki balo ki lok goba? Onyo nyom ni obale pi tim me abor? Onyo bedo labongo bal ma ki kwalo ki nywaro mon? Lok ada tye ni timo kica keken aye twero gonyi ki i banya ma kony pe ma itye kwede.

2. Timo kica gonyowa ki i bedo opii pa jami ma otimme i kwowa mukato angec ki pa ngat ma otimo bal i komwa. Timo kica miyo wabedo agonya me medde ki kwowa. Timo kica weko wa bedo agonya ki i kom jami ma pe nen, ento ma tye ada, ma mako wa i kare mukato angec—bal macon, awano, ki jami maraco—ma gengo wa ki kwo i yomcwiny, ki kuc, ki bedo agonya. **Ibru 12:1-2** wacciwa ni omyero 'wawek gin ducu ma diyowa woko, ki bal ma tweyowa woko ata-ni,' dok "waring ngwec ma giketo i nyimwa kun waciko wangwa i kom Yecu." Pe timo kica gengo wa ki timo meno, pien kwero timo kica kikome obedo peko ki bal, ki gwoko tam wa i kom gin marac ki peko ma ka keto tamwa i kom Yecu. Timo kica weko wa bedo agonya me ngwec i pyem wa labongo juk ki me keto wang wa i kom Yecu.

3. Timo kica gonyo wa ki i deno can ma pe mitte.

a. *Bedo labongo timo kica twero balo cwinyi.* Tam i kom gin marac ma kitimo i komi, bedo ki akemo, tye calo kwanyo bur ma oyabbe, kwero weko cang. Medo ki tamo i kom bal ni onyo bedo i cwiny me kica, tam me kwero dano, ki tam me culo kwor, pe kelo peko mo kiken i kom ngat mukene ni, ki pe kelo gin mo maber botwa! Ki lok ada, gin giweko wabedo ki par keken. Tam ma kit meno "dwoko cwinywa piny" (kit ma wa twero waco kwede), ki miyo wabedo pat ki Kricito ma ka nyiko wa cok bot Kricito. Adaa, kit ma wan pe watwero "culo kwor" kadi bed kumeno, kwero timo kica, tamo i kom gin ma owango cwinywa, ki bedo ki akemo i cwiny dano kelo peko i cwiny dano *ma dong gu deno can madwong loyo.* Kadi bed ni kwero dano twero miniwa "teko ma oyot," i kare mabor en loko teko ne i kom ngat ma kwero (ma en aye, ngat ma kwero timo kica.)

b. *Medo ikom meno, kwan nyutu ni timo kica pi kare malac rwate ki:* medo peko me cwiny, medo rwom me remo, medo teko pa dul kom ma gwoko kom, ki twero bedo peko pa dul kom ma gwoko kom. Ki tung cing kany, timo kica kubbe ki dwoko piny peko me tam, dwoko piny rwom me akemo, ki medo dongo me cwiny (McCullough 2000: 43-55; Witvliet, et al., 2001: 117-23; Enright 2001: 45-67).

4. Bedo labongo timo kica balo watwa ki jo mukene kacel ki Lubanga. Bal, ma tye iye bal me kwero timo kica, poko kinwa ki Lubanga (**Ic 1:10-15; 59:1-2; Mic 3:4**). Me miyo wa bedo dano ma cwiny gi goro, ma wa keto tamwa i komwa kenwa ki jami marac ma kitimo i komwa, kwero timo kica bene poko kinwa ki jo mukene. Macalo dano ma bedo kacel, onongo omyera wabed "kubbe" ki ngat acel acel.

5. Timo kica rwate ki dano ma gi tye ki roc calo wan. Pe tye ngat mo ma pe ki bal; gin ducu gitye ki bal. Wan bene wabedo lutim bal. I "lobo me ada" timo kica obedo yoo me kwo-ka i balo larem macok ki lok ma pi opore onyo timo gin mo (ki wan ducu wa timo meno), lurem wa macok pol kare gi gamo awano ni ki gi weko cito woko. Pi meno, kwanyo banya ki weko ne obedo yoo me kwo. kwo onongo bibedo tek ka dano pe gi timo kica kare ki kare.

6. Pe timo kica obedo gin ma iyero, kit macalo timo kica obedo gin ma iyero. Wabedo ki miti me yero jo ma wamito timo kica ki gin ma watimo kica: watimo kica pi awano "manok" keken, ki pi bal ma dano macok kwedgi gutimo keken. Ento, Yecu pe ominiwa kare me yero jami maraco, nyo dano, ma myero watim kica botgi. En owaco ni omyero watim kica "ma romo tyen pyerabiro tyen abiro" (ma obedo yo me lapor pa Yecu me waco ni kare ma pe gik, ento pe tyen 490 keken) (**Mat 18:22**), Ki adaa, macalo dul me gicikke manyen, Yecu owaco ni omyera wamar lukwor wa, ento pi jo ma maro wa keken (**Mat 5:38-48**)! Yecu tye ki cwiny matek i kom lubalo (calo wan) ma kwero timo kica bot lubalo mukene, pien wan ducu wabedo lubalo. Smedes, ma tye ka lok i kom carolok pa Yecu i **Mat 18**, oketo maber ni: "En [Yecu] tye ki cwiny matek pien tim maraco pa lubalo ma gikwero timo kica bot lubalo balo tam pa Lubanga. En pe twero diyo cwinye kwede; pe tye yoo mo ma atir me diyo cwinye. Pi meno en owaco ni: ka imito timo kica ki bot Lubanga dok pe itwero timo kica bot ngat mo ma mito kica manok ki boti, wi myero owil i kom kica ma imito. Kwany lok pa King James English ki inongo Yecu tye ka waco gin ma kit man: ka ikwero timo kica bot dano mukene nongo i tamo ni ki bi timo kica boti, ki in itwero cito i mac me kapiny." (Smedes 1984: 150)

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

E. ***Timo kica pe kitwero "nongo" ki i ngut, ento timo kica pa Lubanga nyutu teko, bedo agonya, woro, ki mar ma nonge i Yecu Kricito.***

1. Jo mapol gitamo ni "ka ngat ma otimo gin marac i komwa pe ongut, ci pe opore me timo kica." Smedes ogamo lok man ki cwinye ducu, kit man: "Ento pe opore me timo kica.Pe tye ngat mo ma." (Smedes 1984: 90-91)
2. Pol kare tye peko i kin gin ma latim bal ni myero ocul bot ngat ma en owane, ki gin ma en twero culu. Kadi bed ni ngat ma otimo tim me butu ki ngat ma otimo tim me butu ki ngat mukene loko ki cwinye ducu pe bidwoko bal ma en orwenyo. Ngut ki cwinye ducu pa lanek dano pe bidwoko kwo pa dano cen. Ngut ma atir pa ngat ma okwanyo wangi woko pe biweko ineno piny. Ngut pe "kadi wa pek pa dano .."
3. Pe itwero miyo ngat mo loko cwinye. Ngat ma otimo bal-li twero bedo ni oto woko, nyo pe, pe twero ngut, pe ngeyo ni en ocwero cwinyi, nyo pe paro pire. Timo kica pa Lubanga kwako lok meno. Pe miyo timo kica bot ngat moni cung i kom ngut ma pe itwero timone.
4. Timo kica ma a ki bot Lubanga nyuto teko pa mar me ada. Keti in i rwom me moko tam me miiyo kica onyo kwero timo kica piri keni. Me penyo ni ngat ma otimo bal ni kong olok cwinye ma pwod pi itimo kica bote mako in bote. I yoo ma pi opore, meno miyo ibedo ngat ma jenge i kom ngat ma owani. Me penyo ngat ma otimo bal ni kong ongut ma pwod pi itimo kica miyo bot ngat ma otimo bal ni teko me doro cwinyi, tammi, ki miti ni.
5. Timo kica pa Lubanga gonyo in ki i teko ma Catan omiyo bot ngat ma otimo bal ni. En gonyo in ki i opii pa gin ma okato angec, gin marac, wane, ki gin marac. En gonyo in ki i kit me bedo ngat ma jenge i kom ngat mukene. miyo in itwero cang ki mede ki kwo ni.
6. Timo kica ma a ki bot Lubanga nyuto cwiny me kica i kom ngat mukene-ni. Me timo kica bot ngat mukene labongo mito ni en ongut nyutu ni in ineno en calo ngat ma twero loko. Twero bedo ni ocuko cwinye me loko.
7. Timo kica pa Lubanga obedo lanyut me mar ma lamal. Kit ma kitito kwede con, acel i kin "cwiny ma lyet" ma weko pe kitimo kica aye lworo. Ento Baibul waco ni, "lworo pe i mar, ento mar ryemo lworo woko (**1 John 4:18**). Kit ma Jeffress owaco kwede ni: "ka ngut obedo gin ma mite me miyo kica ci meno nyutu ni omyera wa lok ki ngat mo keken ma otimo bal i komwa ma peya wa timo kica ki cwinywa ducu. . . . Ento tika ada wamito ni wabed ki kare me penyo pi ngut ki bot dano ducu ma orumowa? Tika pe watye ka neno ni dano gibingweco ka gineno ni wamito lok i komwa kare ducu lok"? Dok ma pire tek loyo, tika kwo ma kit meno me lweny pe turo cik me mar pa Lukricitayo, mar ma 'pe gwoko gin marac mo keken' (**1 Kor 13:5**, NIV)." (Jeffress 2000: 80)

F. ***Yeny kica pa jo mukene*.**

1. Ka waneno ki waniang peko wa ki bal wa, wel ki dit pa kica pa Lubanga i komwa, ki miti wa me medde ki timo kica pi balwa ma tye ka time, omyera wabed ki miti me yenyo kica pa jo mukene ma wa timo gi marac ki wano gi. Ki lok ada, yenyo kica ki bot jo mukene twero bedo gin acel ma cuko cwinywa me timo kica bot jo mukene. I ngeye ducu, waromo juko timo kica bot dano mukene nining ka pe wa cito bot Lubanga keken, ento bot dano mukene, pi kica?
2. Yenyo kica obedo tyelo mukwongo me roco wat (yubu wat ma obale pi bal). Yenyo kica omyera ki tim cut cut ingee balo ngat mo—kit meno, kare bedo nok pi ngat mukene me "medo tek" i komi, ki pi kom ducu, cwiny me kwero timo kica me dongo i ngat mukene ni.
3. Yenyo ni ki tim kica kwako timo jami mapol:
    a. *Mok ni myero ipeny pi kica.*
        (1) Kit macalo wan "watimo kica" pi tim maraco (ma kwako lok) pa jo ma gutimo bal i komwa keken, wan bene myero wapeny kica ki bot jo ma watimo bal i komgi ki lokwa nyo kitwa. Bedo ka tamo jami maraco, miti me buto, nyo tam mukene marac i kom ngat moni pe dok pe myero owek wapeny kica ki bot ngat meno. Sande owaco ni, "Ka ce bal moni omyera ki lok bot dano mukene ki bene bot Lubanga cung i kom ka onwongo obedo 'bal me cwiny' onyo 'bal me kin dano.' Bal ma i cwinyi time i tam ni keken ki pe gudo dano mukene Pi meno, omyera ki tit bot Lubanga keken. (Sande 2004: 127).
        (2) I moko ka omyera wa yenyo kica omyera pe wakwer bal wa onyo wa lok calo gin ma watimo ni pi rac twatwal. Omyero watam i kom jami calo: (A) Tika lewic makowa pi gin ma watimo? (B) Tika cwinywa cwer pi gin ma watimo? (C) Tika wabedo ka lok i kom gin ma otimme-ni i tamwa (twero bedo ni watemo miyo tyen lok)? (D) Tika waporo kwowa ki ngat ma wawano-ni (romo bedo ni wawaco botwa ni, "En bene rac

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

calo an—nyo rac makato!")? (E) Tika waloko lok goba me kano gin ma watimo pi lewic? (F) Kwo wa olokke nining pi gin ma watimo (kadi wa i yoo ma "pe nen" calo miyo wa bedo "ma goro" onyo "tek")? (G) Tika wamito bedo agonya ki i lewic ki bal ma watimo? (H) Tika wa tito balwa bot Lubanga ki wanongo kica ne (i lok ma kit meno, wan bene omyera wa yeny kica ki bot ngat ma wa timo bal i kome)?

(3) Lok me bal i kom ngat mo ma pe ngeyo gin ma itimo (ma calo tim me abor ma ibedo kwede ki ngat mo, kadi bed ni luot ni pe ngeyo) twero bedo tek. Jeffress owaco lapeny adek ma myero ki peny i lok ma kit meno: (A) *Tika dwoko cente ma kiculo pire mitte?* Ka ngat mukene ni opoto i peko, ento pe ingeyo anga ma okelo peko ni, tye tic ni me kwayo kica ki yenyo kica keken, ento bene me dwoko peko ni; adaa, timo gin maber pi gin ma orwenyo ni nyutu adaa me kwayo kica ki miti ni me nongo kica. (B) *Ngo ma twero bedo ni ki bi nongo bal ni?* Gin ma onongo itimo mwaka pyera dek mukato angec twero bedo ni pe obi nen i nyom ni kombedi, ento mar ma onongo itye kwede dwe abicel mukato angec twero bino i tam pa luot ni, ki winyo lok man ki bot ngat mukene obi bedo marac loyo winyo lok man ki bot in. (C) *Tika tito bal ma itimo-ni bikonyo nyo wano ngat mukene-ni?* En omedo ni, "Man aye lok ma pire tek. I kine mukene mitiwa me 'tito balwa' twero bedo me tam i komwa kenwa. Kadi bed ni waromo winyo agonya i nge keto yugi i kom luotwa, ento en twero bedo ki par madwong. I kine mukene mar me jalo kwowa kwako bedo atera me tingo pekowa kenwa ma ka nywako peko ki ngat mukene" (Jeffress 2000: 158-59).

b. *Kwa kica.*

(1) Wi myero opo ni "kwayo kica obedo kwayo ngat ma itimo bal-li me timo gin mo: me gonyi ki i ticci" (Ibid.: 161). Pi meno, penyo pi rwate ki ngat acel acel aye yoo maber me lok—lok ki ngat mukene ni miyo en winyo dwan wa, neno kit ma wangi nen kwede, neno kit ma kom wa nen kwede, ki penyo lapeny ma lubo, ma ducu (onyo mapol) ki gengo onyo gengo ki lok ki cim onyo waraga.[2] Medo i kom meno, rwatte i kin dano konyo me nyuto kit ma yub meno pire tek kwede, dok man nyuto kit ma imito ni kitim kica kwede. Man tye ada twatwal ka, pi bor piny ma myero i wot onyo pi jami mukene, obi miini gin mo me rwate kwed gi. Kit ma Jeffress otito kwede, "Cawa ki jalle ma mitte pi tic ma kit meno twero nen calo dit, ento pe pire tek ka kiporo ki yomcwiny ma bino pi cwiny ma ngoliwa kop-pi" (Ibid.).

(2) Lego pi kica kwako jami mapol makato waco lok ma pe tye kakare, "Akwayo kica." Man kwako ye arem me lewic ma bino ka waye ni onongo watye ka timo gin marac. Man twero bedo tek twatwal ka ngat mo ma tye ki twero ki teko (labole, laco, lanyodo, onyo ladit tic) myero omiine kene ki openyo kica ki bot ngat mo ma tye ki twero ki twero (labole, dako, latin, onyo latic). Kadi bed kit meno, "Ka wamito bedo agonya, omyero waye arem ma bino pi lewic man" (Enright 2001: 254).

(3) Jeffress owaco yoo angwen me penyo ngat mo me timo kica boti: (A) *Kwero keto bal i kom dano mukene.* Kadi bed ni ngat mukene, onyo ngat ma itye ka yenyo kica ki bote, aye tye ki bal madit i kom lok ni, omyero i ket cwinyi i kom bal ni. (B) *Nyut gin marac ma itimo.* Pe item cayo gin ma itimo nyo lok i kom jami mapol keken. Ngat mukene-ni dong ngeyo gin ma itimo; kombedi en mito ngeyo ni in ingeyo ne maber. (C) *Yee awano ma i kelo.* Ngat mukene-ni mito ngeyo ni iniang arem ma en okato ki iye pi gin ma itimo. Ka iniang ni (onyo waco ni in "pe itwero tamo peko [onyo arem cwiny, onyo lewic] ma man okelo boti") obi miyo ngat mukene ni obi timo kica boti. (D) *Peny ngat mukene ni me timo kica boti.* Pe myero i lok bal ma itimo, ento i tyeko lok ni ki penyo ngat mukene ni me gonyo in ki banya ma i tye kwede macalo adwogi me bal ni. **WII OPO**: Pe itwero penyo pi kica; dok bene pe itwero waco ni ngat mukene-ni myero otim kica boti pi ber bedone kene. Ma ka meno, Jeffress omiyo tam me kwayo kica kun waco gin mo calo: "Aniang ni atimo gin marac i komi pi _____. Abitimo jami ducu ma atwero me neno ni pe doki atimo gin man, kadi bed aniang ni pe tye gin mo ma atwero timone me kwanyo arem malit ma akelo boti-ni. Gin ma atimo ni

[2]Twero bedo ni tye yoo mogo ma pat pat i tekwaro nyo lwak mogo me yubu cokke me timo kica, ma calo tic ki jo me ot, lutela me caro, lutela me kaka, lutela me kanica, onyo jo mukene macalo "lukony" onyo lutela. Kanica tye ki tic ma en twero timo onyo dongo me kelo kica.

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

rac, ki pe atwero keto bal i kom ngat mo keken ento koma kekena. Atye ka bino boti tin kun apenye ka itwero nongone i cwinyi me timo kica pi gin ma atimo-ni." (Jeffress 2000: 163)

(4) Chapman ki Thomas lubu yoo acel, ma tye ki tyelo abic, me kwayo kica ki kwayo kica: (A) Nyut cwer cwiny (labole, "atye ki cwer cwiny."); (B) Yer twero (labole, "Abedo ka timo gin marac."); (C) Timo cul (me labolle, "Ngo ma atwero timo me yubu ne maber?"); (D) Lok cwinyi (labole, "Abi temo pe me timo meno matwal."); ki (E) Peny kica (labole, "Itwero timo kica?") (Chapman ki Thomas 2006: *passim*).

(5) Twero bedo ni ngat ma wakwayo kica bote-ni dong oto woko, dong pe tye, nyo okwero lok kwedwa. Nyo, ngat meno twero gamo kwacwa me timo kica i yo marac, i yo marac, nyo bene i yo marac. Kadi bed ni meno rac, ka watimo jami ducu ma watwero me bedo ki cwercwiny ki gamo bal pi gin ma watimo, watimo bal, waloko cwinywa (waloko kitwa), dok wapenyo kica ki weko bal, pud watwero bedo ki cwiny maleng me "ngeyo ni Lubanga nyo ngat mo keken pe twero doto in pi bal mo ma pe itimo" (Jeffress 2000: 164).

(6) Enright owaco ni, macalo adwogi me bal ma watimo ki yenyo kica, omyera: (A) yeny tyen lok i kom goro wa ki peko wa (ber wa pe pwonyo wa jami mapol calo goro wa); (B) ngeyo ni wa tek pi gin ma wa kato ki iye (pi tek cwiny ma mite me ye bal ki rwate ki ngat ma wa balo, wa bi bedo matek ki twero me rwate ki peko ma bino i anyim labongo lworo); (C) niang ni wan pe wa tye kenwa (ie, waromo mito kony me kato ki i yub man, ki wangeyo ni wan calo jo mukene—ki dong pi wa twero bedo ki awaka onyo kwero dano mukene); (D) moko tam, ki kwanyo yoo ma mite, me pe dwoko bal ni; ki (E) nongo bedo agonya ki i bal, arem cwiny, ki lewic ma tito bal ki gamo kica kelo. Jami magi ducu myero okelwa cok bot Kricito dok owek wabed calo Kricito i anyim.

G. ***Ka ngat ma otimo bal ni openyo kica.***

1. Ka ngat ma otimo bal mito ni kitimme kica, wacce ni "Atimo kica botwu" omyero kitim ki diro; **PE** kare ducu ma opore onyo mitte. Timo meno ki twero tic kwede calo gin lweny i kom ngat ma otimo bal, onyo ki twero tiimo ne oyoto, ma weko ngat ma otimo bal ni timo gin mo me gwoke ki medo awano manyen i kom ngat macon ni. Medo ikom meno, ngat moni myero obed ki neno i kare ma in itye ka cito bot ngat mukene me tito kica i kome twero keto in i peko me nongo awano me kom onyo tim gero ki bot ngat meno.
2. Smedes owaco ni, mapwod pi itimo kica, omyera: (A) tam (bino i niang matut kit ma itwero kwede i kom ngo ma otimme); (B) temo gin ma tye ka time; (C) lok ki larem onyo lanywak tam ; (D) winyo (bedo ki kero me niang maber ngo ma itye ka winyo ki pingo); ki (E) lega (timo kica obedo gin ma tek me timo—omyero wabed jo ma genne bot Lubanga, waye ni wamito kony, wapenye pire, dok wati kwede ka obino). I ngeye, ka dong imoko tammi me waco ki ngat mukene-ni ni dong itimo kica bote, omyero: (A) ikwany kareni; (B) medo rwom me peko; (C) kur pi lanyut; (D) tiimo ne labongo tyen lok (lok i kom jami mukene mukwongo; winy pi kare manok; tiimo ne calo gin ma itamo i ngeye); (E) tim ne ingee cako lok ki lok adaa, ki tek cwiny, me miito ber bot ngat mukene ni; (F) pi ibed ki miti maleng; (G) timo gin ma pi ki tamo; (H) miyo obed ma cok; (I) gwoko ne maleng; ki (J) mi kare bot ngat mukene (lok lok ka en pwod pe tye atera me lok iye; wek en otam iye; wek en ocit kit ma en mito) (Smedes 1984: 138-39, 145-46). I kom lok, kadi bed kumeno, myero obed ni Cwiny aye telo, kica me ada pi tyen lok me dwoko wat.
3. Pol kare ma opore me waco lok me kica bot ngat mukene ni poto i jami ma lubo ni:

a. *Ngat ma otimo bal ni olego kica ki openyo pi kica.* Ngat ma ocwero cwinye twero bedo atera me winyo lok ma pigi tego magi ma peya iyubbe me miyone. Wi myero opo ni, pe kitwero diyo ngat moni me timo kica—man obedo gin ma itimo piri keni. Lagam ni ma atir twero bedo ni, "Amito timo kica boti, ento miina kare mo, ber?"

b. *Ngat ma otimo bal ni pe olego kica onyo openyo pi kica, ento bal ni dong ki moko labongo akalakala mo keken.* PE imi kica bot ngat ma otimo bal ni ma peya ngat ma otimo bal ni okwayo kica. Ka itimo meno, ci ikwanyo miti pa Lubanga me tic i kwo pa ngat ma otimo bal-li. Wi opo ni, in pwod itwero aa ki i lok ni kun ingeyo ni itimo jami ducu ma twere.

c. *Wat ma tye i kin in ki ngat ma otimo bal ni obale woko, ki dul ducu tye ki akemo.* Ka i kwayo kica mukwongo, ma twero weko ngat mukene ni nyutu cwe cwinye, twero yabo yoo bot in me miyo kica.

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

d. *Bal ni otimme con, ki ngat ma otimo bal ni dong pe tye i kwo ni.* Kare pe twero bino me tito kica bot ngat ma otimo bal-li ka ngat meno oto woko, nyo pe dong tye pi tyen lok mukene. Kadi bed kumeno, itwero nyutu kica ni i yoo me lanyut (kit ma ki waco kwede con), onyo nyutu kica ni bot ngat mo ma i gang pa ngat ma otimo bal ni, kaka, kaka, onyo kanica, onyo iti ki jo gang, kaka, kaka, onyo kanica, onyo dano mukene me cako rwate me timo kica.

e. *Ngat ma otimo bal ni pe ngeyo ni in itye ki akemo.* Ngat acel myero okel lok macon ki ryeko; kit ma onongo kiloko kwede con, omyero itam ka kelo lok magi bikelo peko nyo ber bot ngat mukene-ni kacel ki in kikomi.

f. *I kare mogo pe twere*. Pe twere kare ducu me bedo ki kuc, twatwalle ki jo ma "gibolo tong" ki "lutim bal"" (Lutzer 2007).

H. ***Lok me roco wat: roco wat obedo dwoko wat i kin dano.***

Timo kica obedo kit ma ngat acel timo kwede i kom tim marac pa ngat mukene; *roco wat* obedo dano aryo ma gi bino kacel me dwoko wat ma gen gi obale (ma en aye, kwanyo gin ma gengo bedo kacel). "Mito ngat acel me timo kica. Mito dano aryo me bedo kacel. Timo kica time i cwiny ngat ma ki awano. Dwogo bedo i kin dano. Watwero timo kica bot ngat ma pe owaco ni etye kica. Pe watwero bedo kacel ki ada ka en pe otimo kica. Watwero timo kica kadi bed ni pe wageno ngat ma otimo bal i komwa i komwa. Pe watwero dwoko kuc cen ka watwero dok cen. gen ngat ma otimo gin marac i komwa ni pe obi timo gin marac i komwa." (Smedes 1996: 27)

I. ***Pingo dwoko kuc pire tek.***

1. <u>Dwoko dano obedo caden me teko pa Lubanga, dok nyuto ni wabedo ki woro i kom cik ma pire tek loyo ma Kricito omiyo botwa i dyewor ma peya kigure i kom yatariya.</u>

   a. *I dyewor me agikki i lobo ma peya kigure i kom yataria, Yecu owaco lok man:* "Cik manyen amiyo botwu, ni wumarre kekenwu, macalo an amarowu-ni. Pi man dano ducu bingeyo ni wun lupwonnyena, ka wutye ki mar i kinwu." (**Jon 13:34-35**)

   b. Labongo kuc kono wa rwenyo nyutu bot lobo gin *acel ma pire tek ma nyutu ni wan* lupwonye pa Kricito.

2. <u>Yub me kuc miyo teko botwa me lweny i kom lweny pa lukwor.</u>

   a. *Marac,* rwenyo pa jo ma giye me kuc poko kin gi ki poko kin gi, ma miyo gi bedo gin ma yot bot lukwor.

   b. *Maber,* jo ma giye ma gikwo ki kuc ki kuc i kingi gi tye ki note pa mony matek, ma twero loyo lweny me cwiny ma watye ka lweny iye (**Ep 6:12**), wek doggola me mac me kapiny pe otwero loyo kanica (**Mat 16:18**).

3. <u>Kwowa ma opye mot ki, ki miyo mot, bot jo mukene biweko Lubanga miniwa mot (**1 Pet 3:8-9**):</u>

"[8] Me pokone lok man, wun ducu wubed ma cwinywu opye mot, wuparo pi dano, wubed calo omego, ki cwiny me kica, ki mwolo i cwiny; [9] pe wucul gin marac ki gin marac, nyo yet ki yet, ento wumi gum; pien yam gilwoŋowu pi miyo wunoŋ gum."

J. ***Roco wat pe time cut cut, ento tero kare ki mito jami mapol.***

Jeffress oloko i kom dul angwen me yub me kuc (Jeffress 2000: 115-23):

1. <u>Ngut</u> —Kadi bed ni ngat moni twero timo kica bot ngat ma pe oye ni en aye okelo peko, i pol kare dwoko rwom me mar piny bimito ni myero ibed ki miti me ye bal ma kitimo ki ye arem ma okelo, wek wat i kin dano, dok wat twero bedo tye dok wat twero bedo i kom guti manyen, ma tek.

2. <u>Roco odoco</u>— Temo dwoko gin ma ki kwanyo ki, onyo ma ki turo, i mar nyutu ada pa ngat moni me ngut ki miti me nongo mar ma otum. Roco doco konyo me "dwoko rwom me tuku piny," wek jo aryo ni gucak dwoko wat gi maber (nen Sande, 2004: Lamed ngec C, "Cik me roco odoco").

3. <u>Roco kwo</u> —Me dwoko wat ki ngat mo ma otimo gin marac i komwa pire tek me bedo ki gen ni ngat ma otimo gin marac i komwa ni oloko ada wek pe wadok cen ka timo gin marac i komwa. Meno aye gin mumiyo ngut me ada nen ka kiloko kitwa.

4. <u>Dwoko gen odoco</u> —Pol kare dano mapol twero bedo mitte me konyo roco wat (nen Gal 6:1). Lok me tam obi kelo alokaloka i lok ki tic i kom ngat mukene ni; lacen, ngat mukene-ni bineno kit ma wawinyo kwede ki cwinywa ducu. Twero tero kare malac me dwoko gen ma obale ma loyo kare ma otero me dwoko gen i kin dano i acaki. Ki kica pa Lubanga, kadi bed kumeno, ki tic pa jo aryo ni, twero time.

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

KIT ME WOT KI DUL: Timo kica ki roco wat

A. Wii opo i kom kare mo ma onongo imito ni kitim kica boti. Tam i kom kare mo ma okato angec ma icwero cwiny ngat mo nyo itimo gin mo marac, ci onongo imito ni kitim kica, dok kimini kica meno. Man twero bedo gin ma otimme i kare ma pud itidi, kare ma onongo itye i cukul madit nyo cukul madit, kare mo i nyom nyo wat, nyo gin mo ma otimme i wat mukene. Twero bedo ni kwako miti me nongo kica ki bot ngat moni nyo ki bot Lubanga. Gin ma pire tek tye ni itimo gin mo marac ki i winyo marac iye ki ni ki timi kica. **I nge poyo wic i kom gin ma otimme (ma pe mitte ni itit), i dulwu matidi, gam lapeny magi:**

1. Iwinyo nining me bedo i peko, me rwenyo wang, me rwenyo woro nyo woro piri keni, ki me mito kica?
2. Iwinyo nining i ic ni? Cik cingi owinyo nining? Dul kom mukene?
3. Ngo ma itwero lwongo ni cwiny ma owinyo i kare ma iniang ni itimo bal dok imito kica?
4. Iwinyo nining (onyo onongo iwinyo) me penyo ngat ma i balo pi kica, ki dong iwinyo nining me nongo kica?

B. Wii opo i kom kare mo ma onongo wudok cen. Tam kong i kom kare mo ma okato angec ma onongo dong kidwoko wat maber ki ngat mo ma itimo bal i kome. (Ngec: man twero bedo onyo pe twero bedo gin acel ma kiloko iye malo ni). **I nge poyo wic i kom gin ma otimme (ma pe mitte ni itit), i gurupwu matidi, gam lapeny magi:**

1. Nga ma omoko tam me mede anyim? Gin ango ma oweko i dwoko kuc?
2. Ngat mukene-ni odok iye nining i kom lok me dwoko rwom me kwo piny?
3. Tika onongo tye tute me kwanyo peko ki i lok ki bedo ki tam i kom dwoko kuc?
4. In ki ngat ma kicwero cwinye-ni wunyuto mar nyo mar i kinwu nining?

NYOM KI BEDO KI WAT PIRI KENI

A. ***Peko me nyom onyo gang pol kare oa ki i peko mapol.***

1. Dano acel acel ki niang maber ka ki neno kit ma gi wiinye kwede ki jo me ot gi ducu. Layeny kony ni ki keto i "gin makwo." Aloka loka i dul acel me yub ni obi gudo dul ducu (me labolle, latin ma lajemo twero miyo minne bedo ki par, onyo wone bedo ki akemo, ma obi gudu kit ma laco ki dako gi bedo kwede i kin gii).
2. Pol kare tye apokapoka, pi ngat acel acel me ot, i kin bedo kacel ki bedo ngat acel acel.
    a. Gang ma kom gi yot gi keto rwom ma opore i kin bedo "dano" pa ngat acel acel (ma en aye, bedo ki ngat ma pat pat onyo bedo ma pat ki jo mukene) ki bedo ma gikubbe (ma gi rwate) ki ngat acel acel.
    b. Gang ma kom gi pe yot pol kare gi cito tung cing acel onyo mukene. Nyo jo me ot ni gi tye ki cik ma ki keto i kin gii, onyo gi tye ka temo balo kwo pa ngat acel acel.
        (1) Cik ma ki keto onyo poko kin dano twero time i rwom ma pat pat i kin jo me ot: ma en aye, i kin ngat mo kiken i kin jo me ot; i kin lunyodo ki lutino; onyo i kin jo me ot ki jo ma pe i gang (labole, pe ki lurem; onyo pe ki yee ni lurem gubed i ot; onyo pe ki bedo i gang kwan).
        (2) Bedo i kin jami mapol pol kare time ka lunyodo gitye ka temo doro kwo pa lutinogi twatwal. Pol kare, lunyodo pe giweko twero ka lutinogi tye ka dongo. I kare mukene kit meno bedo tye kadi bed ni lutino dong gudoko jo madongo dok gitye ki jo me odigi. Kit me "bedo kacel" ni kelo bedo ma pe opore, ki twero miyo bedo tek me yubu bedo maber i kin jo me ot.
3. Kit me kwo ma pe tiyo maber ki kit me bedo ki dano mukene ki twero pwonyo ki dong ki cwalo bot likwayo mapol.

B. ***Nyom (ki wat macok mukene) gi rweny i yoo ma ki twero tamo ne (Gottman, 2000).***

1. nyom (ki mar mukene ma rii pi kare malac) gi rweny i yoo angwen ma ki twero ngeyo:
    a. *waco lok ma kwaki*— mukwongo tam, ki dong lok;
    b. *gengo ngec* — mukwongo tam, ki dong lok (man ki nyutu ni "dwoko cen" bot ngat ma tye ka cayo, ki kelo pyem);
    c. *neno gin mo calo gin ma konye pe* — ma nongo lok me buru ki gwoko ngat moni bedo gin ma ngat moni timo onyo kit ma en tye kwede, lok me kwero ngat moni ki keto i kom ngat mukene ni;

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

d. *cel ki got onyo lweny* — me gengo awano ngat moni cito cen ki loko cwinye me doko "cel ma ki yubu ki got," onyo lweny ma oyabe, ma ki yubu me wano ngat mukene ni (i tam, i cwiny, onyo i kom) ocakke (Worthington 2003: 227).

2. Kwedo ngec nyutu ni tye wat ma rwate i kin teko ki yom cwiny me nyom ki rwom me jami maber ki marac. Ka jo aryo gi tye ki 10, onyo 7, onyo bene 5 ma gi rwate ki gin marac ducu, pol kare gibedo ki yomcwiny. I 5:1, kadi bed kumeno, alokaloka oyot time—ma kato rwom me 5:1, dano pol kare gineno wat ni maber; piny i rwom meno pol kare gineno wat ni marac. Medo ikom meno, ka jo aryo ni tye ki ratio ma piny ki 5:1 pol kare pe bedo 4:1, ento twero poto piny nio wa i 1:1 onyo bene 1:2 (Ibid.: 227-28).

C. ***Nyom (ki wat macok mukene) ki twero dwoko cen.***

1. Miiyo tam omyero okony jo munyomme me loko kit ma gi tye ka rweny kwede.

a. *Lanywak tam omyera okony lutino kwan me tic ki kit, lok, ki tam ma cito i yoo ma aa ki i lok me juku dano onyo lweny me dwogo cen i lok me kwero dano; ki i kwero dano cen i kom gwokke; ki i lok me gwoke me dwogo cen i lok me cayo; ki ki i lok ma ki waco ni odok cen i kit ma onongo tye kwede.* I timo meno waromo neno lanyut ma waco botwa ka luwil ni gitye ka balo, ma ka kwanyo kwidi, ki i mar: (1) gi kelo peko ma okato angec, ma ka cobo peko ma tye i kare ni keken; (2) gibedo ki cwiny me gero i kom ngat mukene-ni; (3) gi jemo i kom ngat moni, ma ka bedo i kom lok meno; (4) gi winyo akemo i dwan gi; (5) pe gitwero weko jami maraco ma gukato ki iye.

b. *Ka itye ka lok ki jo munyomme, lami tam bene myero openy lapeny ma loko i kom kit ma giwinyo kwede, kit ma gikwo kwede, ki tamgi.* Kit ma iwinyo kwede pire tek, pien pol kare nyutu tam nyo niye. Lapeny omyera bene ki lok i kom kit ma kwo me cwiny pa jo aryo ni tye kwede (jo ma tye ki peko me nyom gi pol kare gubi bedo ki wat marac ki Lubanga).

c. *Tam piri keni pol kare nen i kom jo ma tye ki peko me nyom onyo peko mukene.* Dano pol kare gicobo mitigi ma giparo pigi kengi ki: (1) cayo miti pa luotgi; (2) keto cwinyi i tic nyo gin mo keken; ki (3) keto guvu madwong me temo miyo ngat mukene me cobo peko pa ngat moni.

d. *Lanywak tam twero konyo jo munyomme me gwoko nyomgi.*

(1) Lami tam twero konyo jo munyomme me neno tamgi marac ki dirogi kun penyo ngat acel me tito “macalo ngat ma tye ka tito lok ada” kit ma ngat mukene-ni tye ka winyo kwede; lanywak tam ni dong nongo lagam pa laco nyo dako mukene ma mako kit ma ripot ni tye kwede, ki lubo ki penyo ni "Pingo in itamo ni en winyo kit ma en winyo kwede?" Man twero kelo yenyo matut i kom wat.

(2) Jo munyomme gitwero niang ni mitigi ki dirogi pe tiyo maber ka giporo timgi ki cik ma igi lac me Baibul. Man pol kare obedo tic me gang maber. Lami tam twero tic ki lagam magi me konyo niang niye ma pe rwatte ki Baibul ma jo aryo-ni gitye kwede, ka dong telogi i kom cik ma igi lac me Baibul ki kit me ketogi i tic. I kin jami mukene, lami tam twero cuko cwiny laco ki dako me lega kare ki kare, ki dwan malongo, i kingi dok i kingi; cuko cwiny gi me lega ki tyen gi twero konyo me dongo cwiny me mwolo.

2. Nyom twero dwoko wat maber dok me mar ka kitimo kica ki dwoko wat i kinwu, ki dong tic ki “leb abic me mar.” “I kin lok me nyom ducu tye lweny me maro ki timo kica. Wat i nyom ducu mito mar ki timo kica pien lubalo aryo ki lwongo gi me kwo calo ngat acel" (DiBlasio ki Cheong 2007: 4). Medo i kom meno, lanywak tam omyero okony lutic ma gitye ki peko i nyom me bedo ki ngec ki keto i tic gin ma lanywak tam tam pa Lukricitayo Gary Chapman olwongo ni "leb abic me mar." Gin acel ma kwako tic me gang me miiyo tam twero bedo me bedo ki jo ma i mar ni gimoko tam gi me timo acel i kin "leb me mar" nino ducu, ki gwoko buk me gin ma kitimo, awene ma kitimo, ki kit ma ngat mukene ni odok kwede. Kit ma Chapman owaco kwede, "Tye leb me mar ma mako cwiny abic—yoo abic ma dano loko kwede ki niang mar me cwiny. . . . Ka dong iniang ki pwonyo lok i leb me mar pa luot ni, ageno ni ibi nongo gin ma pire tek pi nyom ma rii, ki mar" (Chapman 199:15-17). leb me mar abic ni tye kit man:

a. ***LOK ME MOKO***. Lok ma moko, pako, dongo, ki cuko cwiny, obedo yoo acel me nyutu mar i cwiny. "Kit me cwiny" me nyom bedo maber ka laco ki dako gi tiyo ki lok me moko tam kare ki kare (i.e., gin mo me moko nino ducu).

(1) Ket yub me miyo bot luot ni *jami mapatpat* nino ducu pi dwe acel. Ka wanongo lok ma moko tamwa, wabibedo ki miti me waco nyo timo gin mo ma luotwa mito. Ka waneno jami maber pa luot wa ki waci bote kit ma wapwoyo kwede jami maber eni, luot wa romo tic matek me kwo ma rwate ki nying ma wa waco ni.

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

(2) Lok me cuko cwiny mito ni wabed ki cwiny me kica i kom luotwa, wapwony gin ma pire tek bote, dok wanen lobo kit ma en neno kwede. Ki lok me cuko cwiny wa tye ka temo lok, "Angeyo. Aparo. Atye kwedi. Atwero konyi nining." Me bedo ngat ma 'cuko cwinye,' kono, luot myero kong otam pi gin ma itye ka cuko cwinye me timone. Me labole: "Co mogo gi diyo mon gi me dwoko pek pa kom gi piny. Co gi waco ni, "Atye ka cuko cwinye," ento bot dako ni winye calo lok me kwero kome. Ka ngat moni mito dwoko pek pa kome piny keken aye itwero miye cuko cwiny. Ka en onongo miti, lok ni obi poto i dul lok me tito kwena ma calo lok ma en pe winyo kare ki kare. lok me ngolo kop, ma ki yubu me tugo cwiny dano me bedo ki bal. Pe nyutu mar ento kwero.." (Ibid.: 44)

(3) Me bedo lok me moko lok adaa, gin ma iwaco omyera ki lok ki mwolo ki mwolo. Medo i kom meno, mar lego jami, ento pe penyo jami. "Ka ipenyo luot ni, nongo itye ka moko ni en pire tek ki kero ne. . . . Ka, kadi bed kumeno, ipenyo jami, nongo dong pe ibedo ngat ma maro dano ento ibedo ngat ma diyo dano. Laco nyo dako ni pe obi winyo calo kiye ento kicayo" (Ibid.: 49).

(4) Itwero miyo lok ma pe atir me moko tammi kun iwaco jami mabeco i kom luotwu ka en pe tye (lacen, ngat mo obi waco bot luot ni, ki in ibi nongo pwoc pi mar). Ki dong, lok ki luot ni i nyim dano mukene ka en tye.

b. ***BEDO KI KARE MABER***. "Kare maber" kwako miyo tam ma pe opore bot ngat moni.Cawa maber twero bedo neno ngat acel acel ki lok kun nongo wubedo kacel, wot, camo cam kacel, nyo bedo kacel keken, timo gin mo ma ingeyo ni ngat mukene-ni maro.

(1) Gin ma pire tek i kare maber tye bedo kacel. Bedo kacel pe obedo bedo cok ki kom keken, ento keto cwiny i kom gin moni. "Ka abedo i kom kom ki dako na ki amiye dakika pyera aryo me tam na ma pe kipoko ki en bene timo kit meno bota, wan wamiyo bot ngat acel acel dakika pyera aryo me kwo. Pe dong wabi bedo ki dakika pyera aryo ni matwal; wan wamiyo kwo wa bot ngat acel acel. Obedo lok me mar ma mako cwinya matek" (Ibid.: 60).

(2) Kare maber pol kare kwako lok maber —ma en aye, "lok maber ma dano aryo tye ka nywako jami ma gukato ki iye, tam gi, kit ma gi winyo kwede, ki miti gi i yoo ma rwate, ma pe ki balo" (65). Lok maber pat ki lok me moko tam: lok me moko tam keto tamwa i kom gin ma watye ka wacone; lok maber cung i kom ngo ma wa tye ka winyo.

(3) Kare maber twero bedo ki jami mabeco me atima —ma en aye, gin mo keken ma ngat acel onyo wun aryo ni wu tye ki miti iye. Gin ma pire tek pe tye i kom gin ma itye ka timone ento pingo itye ka timone. "Yubu ne tye me bedo gin mo kacel, me aa ki iye kun iwinyo ni, 'En paro pira. En onongo tye atera me timo gin mo kweda ma amaro, ki en otimo ne ki cwiny maber.' Man aye mar, ki pi jo mogo en aye dwan mar ma winye matek loyo" (Ibid.: 73-74)

c. ***GAMO MIC***. Mic obedo gin ma nen ma nyuto ni ibedo ka tamo pi ngat mukene-ni. Pe tye gin mo ka ce otero cente; itwero miyo mic. Gin ma pire tek tye ni in itamo i kom ngat mukene ni, inongo mic, ki imiyo mic ni me nyutu mar.

(1) Ka nongo mic obedo leb me mar pa luot ni, bedo lami mic maber obedo leb me mar ma yot me pwonyo: Co piny mic ma luot ni owaco ni cwinye yom me nongo ne pi mwaki mapol (kadi bed ni mic eni ki miini ki bot in, onyo jo mukene me gang, onyo lurem). Jami ma kiryeyogi-ni bimini tam i kom mic ma luotwu bimaro nongone. Ka mitte, peny kony ki bot jo me ot ma gingeyo luotwu wek gukonyi me yero mic mabeco.

(2) Pe i kur nino ma pire tek me miyo mic bot luot ni. Ka nongo mic obedo leb me mar ma en tiyo kwede, gin mo keken ki bi nongo calo lanyut me mar. (Ka en/en obedo ka lok marac i kom mic ni i kare mukato angec, ki gin mo keken ma imiyo pe ki jolo, ki dong nongo mic twero bedo ni pe obedo leb me mar pa luot ni.)

(3) Bedo ni kacel ki luot ni i kare me peko onyo kare mukene ma pire tek twero bedo mic ma tek loyo ma itwero miye bote. Ka luotwu owacci emito ni wubed kacel kwede i yub mo, ter kwac meno calo gin ma pire tek.

d. ***TIC ME KONY***. Tic me kony obedo timo jami ma ingeyo ni luot ni mito ni itim. Gitwero bedo tedo dek, yubo meja, lwoko agulu, kwanyo yugi woko, loko bongo pa latin, nyo lwoko ot. Gin mito, yubbe, cawa, tute, ki guvu. In iyenyo me yomo cwiny luot ni kun itiyo pire. Ka kitimo ki cwiny me kica, tim ma kit meno nyuto mar. Man tye kit meno twatwal ka tic me kony ma

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

itimo obedo jami ma luot ni twero timo (me labolle, laco tye ka lwoko jami i nge cam me nyutu pwoc pi cam ki mar pi dako ne).

(1) Gin ma watimo pi ngat acel acel ma peya wanyomme pe nyuto gin ma wabitimo i nge nyom. Mapud pe wa nyome ki tero wa ki teko me "mar" Iyonge nyom wa dwogo cen i kit ma onongo wabedo kwede ma peya "wa maro." Pi meno, ka lok me mar pa luot ni obedo tic me kony, en romo tamo ni ibi medde ki timo tic me kony inge nyom ni. Luot ni romo winyo calo pe imare ka iweko timo jami me kony.

(2) Mar obedo miti pa ngat acel acel ma pe kitwero diyo. Lok me buru ki penyo pi tic kelo apoka poka i kin dano; pe gi kelo tic me mar. Cwari twero timo gin ma imito, ento twero bedo ni pe bibedo lanyut me mar. Peny ber loyo peny. I agiki ne, kadi bed kumeno, mar obedo gin ma iyero. “Wan ducu myero wamok tamwa nino ducu me maro nyo pe me maro luotwa.Ka wayero me maro, ci nyuto marwa i yo ma luotwa lego kwede bimiyo marwa bedo maber loyo i yo me cwiny” (Ibid.: 107)

(3) Kit ma luot ni loko kwede i kom kit ma itiimo kwede miyo lanyut ma nen maber i kom leb me mar ma en loko kwede. “Dano pol kare gi loko lok marac i kom luot gi ki dwan malongo i kabedo ma gin kikom gi gi tye ki peko me cwiny. Cwero cwiny gi obedo yoo ma pi tiyo maber me lego pi mar. Ka wa niang meno, twero konyowa me cobo lok ma gi waco i yoo maber” (Ibid.: 107)

(4) Itwero coyo piny jami ducu ma luot ni openyo i komi pi cabit manok mukato angec. Nen jami ma ki penyo ni calo gin ma nyutu ngo ma pire tek bote. Yer me timo acel cabit ki cabit macalo lanyut me mar. Nyo, iromo penyo luoti me coyo piny jami 10 ma en mito ni itim i dwe ma bino, ci iketo namba i kit ma pigi tego kwede. Tii ki karatac ni me yubu yub ni pi "dwe me mar." Onyo, kare ki kare ma calo luot ni, "Ka onongo atwero timo tic mo acel ma pire tek i cabit man, ngo ma onongo ibi penyo?" Luotwu gibineno jami magi. Ka itimo man ibi bedo ka pongo "tank me cwiny" ne. Laco nyo dakoni bibedo ki yomcwiny, dok bene, bicako timo jami ma weko ibedo ki yomcwiny.

e. ***GUDO KOM***. Gudo kom, medo ki mako cing, doto, mako cing, rudu, diyo wang mot mot, ki bedo i buto, ducu obedo yoo maber me nyutu mar bot luot ni. Pi jo mogo, gudu kom obedo leb me mar ma gi tiyo kwede. Labongo ne, gi winyo calo pe ki maro gi. Ki en, gi winyo agonya i mar pa luot gi.

(1) Gin ma mako jami ma mako kom dano tye i kom dano ducu, pi meno mako luot ni ki mar i kabedo mo keken twero bedo lanyut me mar. Ento, mogo bikelo yomcwiny bot luotwu makato mukene. Laco nyo dako ni aye obedo latel wii maber loyo. Pe i dii me gudu en onyo en i yoo ni ki i kare ni. Ka luot ni onongo ni kit me gudu ne pe yomo cwinye onyo cwero cwinye, medde ki timo ne nyutu mar, ki nyutu ni pi iparo pi kit ma en winyo kwede. Pe itim bal me tamo ni gudu ma kelo yomcwiny boti bene kelo yomcwiny bot luotwu.

(2) Gudu kom twero bedo gin ma pire tek twatwal i kare me peko. Nyutu bedo cok ki note ki ngat ma tye ka deno can.

(3) Men and women tend to have different needs for sexual touch. Pi mon mapol, miti me buto ki coggi dongo pi winyo ni coggi marogi. Ka pe gi winyo calo ki maro gi, pol kare gi winyo calo "kitiyo kwede" i lok me buto. Miti pa coo me buto tye ki tyen lok ma mako kom—dongo pa cell me ic ki pii me ic i ic: ka ic opong, tye teko me kom me gonyo. Pol pa luot myero gunge apokapoka magi. Ento, kit ma Chapman owaco kwede: "Ka, adaa, dako ne loko leb me mar ma pire tek ki gin ma mako cwinye opong, ki en loko leb me mar ma pire tek ki gin ma mako cwinye opong, lok me buto i kin gi obi timo gin mo keken. Pol peko me buto i nyom pe kubbe ki diro me kom ento jami ducu mako rwate ki miti me cwiny.” (Ibid.: 136)

3. Lok mukene ma mako leb me mar abic.

a. *Gin ma miyo ngat moni winyo ni ki maro en i yo me cwiny (ma calo, leb me mar ma en loko) pe kare ducu ma miyo ngat mukene winyo ni ki maro en i yo me cwiny.* Peko ne tye me lok i leb me mar pa ngat acel acel. Meno pire tek pien, i lok me nyom, “ka pe wawinyo ni kimarowa, apokapoka ma tye i kinwa doko dit.Wabino ka neno ngat acel acel calo gin ma twero balo yomcwinywa.Walwenyo pi bedo ki rwom ma lamal, dok nyom doko kabedo me lweny ma ka bedo ka gwokke” (Ibid.: 154).

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

b. *Itwero bedo ki leb me mar ma kato acel, kadi bed ni pol pa dano gi bedo ki leb ma pire tek ki mukene.* Leb me mar ni obedo ngo? Gin ango ma weko iwinyo ni luoti mari loyo? Gin ango ma imito makato jami ducu? Chapman owaco yoo adek me nongo leb me mar ma megi:

(1) Gin ango ma luoti timo nyo pe timo ma cwero cwinyi adada? Gin ma rwate ki gin ma cwero cwinyi loyo twero bedo leb me mar ni.

(2) Ngo ma ibedo ka penyo ki bot luoti? Gin ma ibedo ka penyo kare ki kare twero bedo gin ma obi miyo i winyo ni ki maro in.

(3) I yoo ango ma kare ki kare inyuto mar bot luotwu? Kit ma in inyutu kwede mar twero bedo lanyut ni meno bene obi miyo i winyo ni ki mari.

c. *Leb me mar pa luoti obedo ngo?* Tam kong i kom yo ma luoti onyuto kwede ni ewinyo ni kimare loyo. Ti ki lapeny adek ma malo-ni bot luotwu. Ka pud pe ingeyo, ci penye. Nyam lok i kom lok meno. Nongo leb me mar ma en maro loyo obi bedo nongo yoo ma en loko kwede, "Amaro in."

d. *Mar me cwiny ma rii pi kare malac obedo gin ma iyero.* Mar matut dok ma mako cwiny twero nywale odoco i nyom, kadi bed ni kiweko pi mwaki mapol. Itwero pongo cwiny pa luot ni, ki en bene twero pongo megi, ka dong inongo leb me mar ni, ki icako lok ki timo jami me nyutu mar bot luot ni kun itiyo ki leb me mar meno.

KARATAC ME TIC ATIYA: Ngeyo leb me mar pa ngat moni

WALEGI I KETO LOK MAGI, I KIT MA PIRE TEK, MA TYE LOK ADA IKOM IN NYO NGAT MA IMARO: (1 = pire tek loyo, 5 = pire pe tek twatwal)

_____ Anongo calo ki mara matek twatwal ka dano gi nyutu pwoc gi pira, ki pi jami ma yot, ma atiimo nino ducu.

_____ Anongo calo ki mara matek twatwal ka ngat moni miya kony ma pe opore ki bedo kacel kweda.

_____ Anongo calo ki mara matek twatwal ka ngat mo ma kelo mic ki jami mukene ma nyutu mar.

_____ Anongo calo ki mara matek twatwal ka ngat mo okonyo me konya, twero bedo ni tye ka timo tic me ot onyo timo tic me gang.

_____ Anongo calo ki mara matek twatwal ka ngat moni onyuto kit ma en winyo kwede i koma.

DWOKO LOK: Tye lega wa ni yub man obedo gum bot in. Wa bi pwoyo tam mo kiken ma iromo miini wek wa medo rwom me tic pa jo mukene.

BUK MAPATPAT TYE KANY

Baron-Cohen, Simon. 2003. *The Essential Difference.* New York: Basic Books.

Brenner, David G. 2003. *Strategic Pastoral Counseling: A Short-Term Structured Model.* Grand Rapids, MI: Baker Academic.

Bruenning, David. n.d. *Successful Christian Living.* Neenah, WI: International Christian Assistance; International Children's Fund, Inc.

Campus Crusade for Christ, International. 1993. *FamilyLife: Marriage Conference*. Little Rock: AR: Campus Crusade.

Chapman, Gary. 1995. *The Five Love Languages.* Chicago: Northfield.

Chapman, Gary, and Jennifer Thomas. 2006. *The Five Languages of Apology.* Detroit: Thorndike.

Corey, Gerald. 1982. *Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy,* 2nd ed. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.

Crabb, Lawrence. 1977. *Effective Biblical Counseling.* Grand Rapids, MI: Zondervan.

_____. 1997. *Where Healing Begins*. Leadership (18.2, Spring 1997), pp 37-40.

DiBlasio, Frederick A., and Robert K. Cheong. 2007. "Christ-like Love and Forgiveness in Marital Counseling: Theory and Practice." submitted to *Marriage and Family: A Christian Journal* (in press).

Enright, Robert. 2001. *Forgiveness Is A Choice.* Washington, DC: American Psychological Association.

Gottman, John. 2000. *The Seven Principles for Making Marriage Work*: A Practical Guide from the Country's Foremost Relationship Expert. Three Rivers Press.

Ivey, Allen E., and Mary Bradford Ivey. 2003. *Intentional Interviewing and Counseling: Facilitating Client Development in a Multicultural Society.* Pacific Grove, CA: Books/Cole.

Jeffress, Robert. 2000. *When Forgiveness Doesn't Make Sense.* Colorado Springs, CO: Waterbrook.

Lutzer, Erwin. 2007. *When You've Been Wronged.* Chicago, IL: Moody Publishers.

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

McCullough, Michael. 2001. "Forgiveness as Human Strength: Theory, Measurement, and Links to Well-Being." *Journal of Social and Clinical Psychology* 19(1): 43-55.
Nadig, Larry Alan. n.d. "Tips on Effective Listening." http://www.drnadig.com/listening.htm (accessed 10/11/07).
Sande, Ken. 2004. *The Peacemaker,* 3rd ed. Grand Rapids, MI: BakerBooks.
Shields, Harry, and Gary Bredfeldt. 2001. *Caring for Souls.* Chicago: Moody.
Smedes, Lewis. 1984. *Forgive and Forget: Healing the Hurts We Don't Deserve.* San Francisco: Harper & Row.
_____. 1996. *The Art of Forgiving.* Nashville, TN: Moorings.
Willard, Dallas. 1997. *The Divine Conspiracy.* New York: HarperSanFrancisco.
Witvliet, Charlotte vanOyen, Thomas E. Ludwig, and Kelly L. Vander Laan. 2001. "Granting Forgiveness or Harboring Grudges: Implications for Emotion, Psychology, and Health." *Psychological Science* 12(2): 117-23.
Worthington, Everett. 2003. *Forgiving and Reconciling.* Downers Grove, IL: InterVarsity.

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

LAMED NGEC A – PEKO MATYE I NYWAKO TAM

Keto ki gwoko rwom ma opore pire tek pi ber bedo i kin dano ma nywako tam. Medo ikom meno, gi konyo me neno ni bedo me miiyo tam pe loko kit pa ngat moni (e.g., pe loko doko bedo me butu ma pi opore onyo bedo me bwolo dano). Tye jami mogo ma twero kelo peko ma twero time i kin jo ma gi miiyo tam ma mako gwoko rwom ma opore:

1. Dwok rwom me tic —ngat acel acel tye ki twero i kom kit ma en winyo kwede, kit ma en tamo kwede, gin ma en yero, kit ma en timo kwede, rwom me kwone, miti ne, tam ne, rwom me kwo ne, diro ne, kero ne, lok ma en loko. Ento, jo mapol giwinyo ni gitye ki twero i kom jami ma, i ada, pe gitye ki twero i komgi; gitwero winyo ni gitye ki bal pi jami ma pe gitye ki twero mo keken iye (man tye ada twatwalle i lok ma kwako jo me ot ki lurem macok). Konyo ngat moni me neno ngo ma en tye, ki ngo ma en pe, twero bedo me kony twatwal me gonyo en ki peko ma pi adaa, gen ma pi adaa, ki tam ma pi adaa. Yo maber me konyo dano me neno rwom me tic gi tye man: (1) *AN aye atye ki twero i kom:* (A) kit ma atero kwede dano mukene, ki (B) kit ma atero kwede koma kena; (2) *An PE atye ki twero i kom:* (A) kit ma jo mukene gitero kwede an, (B) kit ma jo mukene gitero kwede jo mukene, ki (C) kit ma jo mukene gitero kwede komgi.

2. Loko kit kwo mapatpat ma ngat mo okato ki iye i kom ngat mukene —"Loko kit kwo mapatpat ma ngat mo okato ki iye i kom ngat mukene" obedo ka latic ni otiimo bot lanywak tam ne ma mako wiinye mukene (me adaa onyo ma ki tamo) ma latic ni obedo kwede. I lok mukene, latic ni nyutu bot lanywak tam "jami" ma latic ni tye kwede ki i kin dano mukene. Man twero nen ka maleng ka ki nyutu cwiny matek i kare me miyo tam. I kare ma kit meno, lanywak tam myero opo me gwoko rwom ma opore, ki niang ki gonyo lok adaa. Lami tam bene myero obed ki yub me gwokke ki i tim gero ma pe kibyeko nyo ki i tim me buto. Lanywak tam omyero bene opo ni lutic gi gamo in macalo lanywak tam (ma en aye, pi tic ni), ento pi in kikomi. Gitye ka gamo cal, ento pi in kekeni.

3. Tim mo kobo peko pa lanywak tam bot dano ma yenyo kony—" tim mo kobo peko pa lanywak tam bot dano ma yenyo kony" tye ka lanywak tam loko onyo keto i kom layeny kony "jami" ma aa ki i kin dano mukene ma lanywak tam obedo kwede. Pi meno, tam pa lanywak tam ki kit ma en winyo kwede i kom ngat moni doko gin ma pire tek i wat. Man twero bedo gin marac atika, pien in dong itye ka lok ki latic ni calo ngat mukene i kwo ni. Lanywak tam omyero kare ducu onen kene me neno ni en tye ki ngec i kom tam ne, kit ma en winyo kwede, ki kit ma en timo kwede, ki en tye ki ngec i kom tam, kit ma en winyo kwede, ki kit ma layeny kony ni timo kwede.

LAMED NGEC B — GWOKO CWINY PIRI KENI [3]

kwo pa Lukricitayo obedo wot, ento pe gin ma time. Kit me kwo wa ma pire tek omyera obed ma cung i kom Lubanga ki kica. Tic pi Kricito omyero pe oter kabedo me bedo ki woro bot Kricito. Omyero wabed ki ngec i kom tam ma wamoko ki "loc pa jami ma mite oyotoyot" (ma en aye, jami ducu ma time i kwo wa ma mito kare wa ki tam wa ki gik ki loko tam me kwo wa ki i kom Rwot ki jami ma pire tek loyo).

Kwo pa Lakricitayo pe obedo wot mere, ento obedo wot matek ma mito pwony nino ducu, twatwalle pwony me jukke ken. Kare ducu omyero wagwokke ki bal—tam, tam, lok, ki dong tic me bal. Pe obedo lok me "temo matek," ento "temo me ryeko."

Lunywak tam kacel ki luyeny kony omyero gu lubo yoo me tic pi gwoko kwo pa ngat acel acel. Gwoko cwiny pa ngat acel acel omyero otam i kom jami abicel ma kwako ngat moni (me cwiny, me kom, me bedo ki dano, me tam, me kit, ki me cwiny). Timo man obi, kene, kwanyo peko mapol ma kelo miyo tam, ki obi medo rom pa kwo pa ngat moni, ki tic maber pa ngat moni. Gwoko cwiny ma kit meno omyera obed ki jami ma lubo ni:

[3] Gin ma ki medo ni ki kwanyo ki i lok me agiki bot Shields, Harry, ki Gary Bredfeldt. 2001. *Gwoko cwiny.* Chicago: Bedo ma kiti pe niango dano, ki bot Bruenning, David. n.d. *Kwo pa Lukricitayo maber.* Neenah, WI: International Christian Assistance; International Children's Fund, Inc.

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

1. <u>Yot kom manen.</u>

Ngat acel myero ocam cam mabeco, ma rwate, gwoko pek pa kom ma opore, onong nino ma oromo, ki tuku jami me yot kom kare ki kare. Ngat acel myero ogwok kit mabeco, ma obi miyo wa kwo pi kare malac ki tek (kom ki tam). Man kwako jami ma calo: bedo ki neno kom pa daktar kare ki kare; ki kwanyo kit tim magi (me labolle, mato taa, mato kongo ki cukal madwong, dwoyo motoka labongo ruko bongo me gwoko kom) ma ki ngeyo ni kelo peko. Wan wabedo ot pa cwiny maleng (**1 Kor 3:16-17; 2 Kor 6:16**). Yecu bene oloko i kom kome calo ot pa Lubanga (**Jon 2:19-21**). Wan wabitic bot Lubanga pi gwoko kom ma en omiyo botwa.

I yoo mapol, omyero watim jami calo: gwoko odiwa ki gangiwa maleng dok maleng; bolo jami ma obale calo buru, lac, lac, ki jami mukene; lwoko kom (me labolle, lwok, rudu lak, yer wic, cing ki lwet [twatwale i Africa ki India ma pol pa dano tiyo ki lwet cing ma ka kwanyo kijingo me keto cam i doggi]); aona onyo arem i cingi ma malo onyo i cingi ma malo ma ka i cingi onyo i yamo (aona onyo aaro i cing ngat moni obedo yoo maber me nyayo kwidi two pien kwidi ni gi kato ki i cingi me cito i kom gin mo keken ki dano ducu ma i gudu); Gwok kom ni kama jami ma ki lwongo ni bedbude, oyo, twol, twol, ki ober romo donyo iye (tic ki jami ma mako ober); gwoko jami me butu maleng. I timo jami eni pe ibi konyo me neno ni kwo ni tye maber keken, ento ibi gengo kelo two onyo balo jo ma cok kwedi. Kit ma komwa tye kwede gudo jami mukene ducu ma kwako kwowa. Ka komwa lit nyo goro, pe watwero tic maber i yo me cwiny, i kin dano, i tamwa, i kitwa, nyo i cwinywa.

2. <u>Woro me gonyo dano.</u>

Woro obedo gin ma pire tek pien Lubanga aye gin ma pire tek. Worowa bot Lubanga nyuto kit ma waneno ki watwa kwede i kom Lubanga. Woro myero obed gin ma timme nino ducu, ma myero kicak ki kit mo ma pire tek (me ngeyo bedo tye pa Lubanga ki tic i kwo pa ngat moni). Omyera waleg Lubanga me yenyo cwinywa nino ducu pi bal ki pi cwiny me cwer cwiny.

3. <u>Diyo cwiny ma laro dano.</u>

Lunywak tam gi tye ki gen ki kuro neno alokaloka maber i kom lutic gi. Lutela dini gi tye ki gen ki kuro me neno alokaloka maber i kin lutela dini gi. Dano ducu gigeno dok gigeno ni gibineno alokaloka mabeco i kom luotgi, lutinogi, ki dong jo ma gibedo kwedgi. Ento, pe myero wawek genwa ki gen ma watye kwede odok gin ma mito alokaloka. Lubanga aye ma bikelo alokaloka, i karene, ento pe i karewa.

4. <u>Bedo ki lurem maber.</u>

Myero wa dongo dul pa lurem ma wa twero bedo ki lok adaa ki ma wa twero bedo agonya. Myero wapwony wiinyo ngo ma jo mukene tye ka waco, ki winyo Lubanga ka lok kwedwa kun tiyo ki jo mukene. Medo i kom meno, omyero wabed jo ma gitimo kica dok gidwoko wat i kinwa. Omyero wakwa kica oyotoyot kun wayubbe ka watimo gin marac nyo wacwero cwiny dano. Ka watimo meno, peko ma nok pe obi doko peko madit, ki wa bi gwoko kwo maber.

5. <u>Deno can ma kelo larowa.</u>

I lobo ma tung kumalo keken aye dano gitye ki tam goba ni kwo myero obed maber, mit, opong ki yomcwiny, dok labongo deno can. Ginacoya pe miyo cikke ma kit meno, ki lok macon nyutu lok meno. Omyero wanen cing Lubanga i deno can wa, wapwonye ki iye, ki wabed calo Kricito macalo adwogi ne. Ka watimo meno, ci wabibedo ki wat maber ki jo mukene ma gitye ka deno can, tic kwedgi, cuko cwinygi, ki dong kweyo cwinygi.

6. <u>Kwan, kwan, ki lwodo lok.</u>

Omyero wabed ki twero i kom gin ma donyo i tamwa. Pol pa dano ma gunongo cente gubedo lukwan. Tika watye ka kwano bukke matir dok wayenyo ngec matir? Pi Baibul keken, ento buk mabeco miyo wa ngec ma pire tek ki cuko cwiny me kwo maber ki maber.

Omyero wabed lutino kwan me Lok pa Lubanga kare ducu. Kit ma wakwano kwede omyera wabed ka penyo lapeny ma calo: Lapeny ango ma Lubanga tye ka temo gamo i dul man? Ngo ma en tye ka waco bota i lok man? Ngo ma en tye ka waco i koma i lok man? Myero aket pwony man i tic nining i kwona?

Medo i kom meno, omyero wabed lutino kwan ma lugen piwa kenwa. Kare ki kare omyero wakwany kare me ngiyo kwowa (jami abicel ducu ma kwako gin ma bedo ngat moni te lokke), jami ma pire tek botwa, watwa—ci dong watim alokaloka ma mitte wek kwowa orwatte ki Lok pa Lubanga.

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

7. Yub me laro kwo.

Ki waco lok ada ni "ngat ma pe yubu yub, yub me poto." Dano ducu gitye ki cawa marom (cawa 24 i nino acel acel). Ento, ka pe wa ringo nino, nino ni obi ringo wa. Ka pe wagwoko centewa, ci centewa aye bidorowa. Ka pe wa yubu kare wa wa bi bedo i te loc pa dano mukene ki jami ma time. Omyero wapwonye me waco ni “pe” bot jo mogo ki jami mogo ma giketo tek i komwa. Cawa madwong, ki cente madwong, omyera pe ki ti kwede i kom jami ma nok. Omyero wabed ki twero i kom gin ma donyo i tamwa. Pol pa dano ma gunongo cente gubedo lukwan. Tika watye ka kwano bukke matir dok wayenyo ngec matir? Pol pa dano gi pe ki yub me nyutu bot gi. Yub ki keto yub pire tek. Dano ma gunongo adwogi maber (pe jo ma gunongo adwogi maber i biacara keken, ento jo ma gunongo adwogi maber i dul mo keken, medo ki jo ma gunongo adwogi maber i yo me cwiny, bedo i kin dano, ki kom) gi tye ki yub, ki dong gi keto yub, ki dong gi tiyo kwede ki keto gi i tic. Ka watimo man wanongo ni tye ka miyo teko. Ka wa keto teko i kom kwo wa wa nongo ni jami ducu ma kwako kwo wa tye ka mede.

8. Lega me larowa.

Lega omyera obed gin ma pire tek ki ma rwate i kwo wa (onwongo tye pi Yecu). Kit ma lok tye ka wot kwede, kit meno bene kit ma wat tye ka mede kwede. Meno tye ada pi watwa ki Lubanga kacel ki watwa ki jo mukene. Myero wa ngiyo jami ma tye i kwo wa ma tye ka gengo lega (me labolle, bal, akalakala, paro piwa kenwa, kwero nyutu mar bot luot wa). Omyero waket cawa me lega. Medo ikom meno, lega obedo gwoko yoo ma oyabe me lok ki Lubanga. Pi meno, omyero pe wanen lega calo lok ki Lubanga keken, ento myero wawiny gin ma Lubanga waco botwa i lega. I ngeye omyero wati gin ma wapwonyo-ni i tic kun wabedo luwiny bot Lubanga.

9. Timo kica ma mako laro dano. Kricito oweko banya me bal ki jemo i kome ma onongo pe watwero culo ki kerowa kenwa. Pi meno, omyero wabed jo ma timo kica ki dok ma dwoko wat i kinwa. Omyero wakwa kica oyotoyot kun wayubbe ka watimo gin marac nyo wacwero cwiny dano. Ka watimo meno, awano ma nok pe obi doko awano madit, ki wa bi gwoko kwo maber me bedo kacel ki dano, kwo pa ngat acel acel, ki kwo me cwiny. Ka pe wadoko jo ma timo kica, tamwa ki kwowa pe twero bedo agonya ki i kom jami mukato angec, wabibedo ki akemo, dok pe watwero dongo me doko kit dano ma Kricito mito ni wabed.

10. Yweyo maber ki dwoko teko. Yweyo, yweyo, ki galowang mitte pi yotkom me tam ki me kom. Ka wa ool ki kom wa goro tam wa pe bedo maber. Medo i kom meno, ka watye ka tic ki cawawa ducu i ticwa, kwowa doko goro dok watwa ki jo me otwa ki luremwa doko goro. Gwoko bedo maber ki dano ma gi cok kwedwa, ki kwanyo kare me "dwoko teko wa" ki loko jami ma pire tek botwa, pire tek ka wamito bedo ki tam ki kwo ma tiyo maber.

LAMED NGEC C—PEKO MA LUNYWAK TAM NONGO (ki yubu ki Corey, 1982)

- *Cwiny me lworowa pe tye ni pe konyo nyo pe tye i kit me Baibul*: Miyo tam obedo tic ma pire tek ki twero bedo ki adwogi madit i kom lutic wa. Wan bene watye ka nyutu Yecu bot luyeny kony wa.
- *Bedo ki nyutu lok kom wa kamaleng*: Lunywak tam mapol pol kare gi kwero niang ber pa bedo gi kengi. Gin ma pol kare tiime tye pi lupwonye me bedo ma pe gi timo gin mo (ma calo, wiinyo, tam, bedo piny), ento twero bedo ni pe obedo ngat ma wan ada.
- *Pe myero wabed jo ma pe ki roc*: Wan ducu watimo bal dok wabedo lubalo. Luwil wa gi ngeyo meno, ento gi tamo ni wan tye ki kwo maber loyo gin.
- *Bedo lagen bot luyeny kony*: Myero wa wok ki goro wa macalo lupwonye. Nyutu teko wa bot luwil weko gi woro wa.
- *Lingo: Gin ma kelo lworo*: Kare me ling twero bedo gin ma kweyo cwiny, ento bene twero bedo me lworo. Ling alinga twero bedo ki tyen lok mapol. Tem lok meno ki lawil. Poi - Lubanga obedo mot pi mwaka 400!
- *Tic ki luyeny kony ma mito jami mapol*: Pol pa lunywak tam gi mito ni ki mini gi kony. Ento, latic ma mito jami madwong twero winyo awaka pa lapwony ma kec neko ne.
- *Tic ki luyeny kony ma pe gumoko tam gi*: Layeny kony ojuko, pe obino, onyo pe mito gamo tic gi i yub me miiyo tam. Tam marac pa latic omyera ki lok iye i kare me miiyo tam.
- *Adwogi cut cut pe twere*: Pe ibed ki gen me nongo adwogi cut cut. Ka latic omoko tam me bedo lagen ki weko lok me gwoke, pol kare en obi nongo arem me cwiny ki bedo i kin dano, gung cwiny, ki lworo. Watwero bedo ni pe wangeyo adwogi me pwony ma kimiyo botwa, ento omyero wabed lugen kadi bed

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

kit meno.

- *Pe wabiloyo ki dano ducu*: Pe watwero konyo dano ducu! Nong gin ma imito.
- *Bwolo in keni i kare me cango two*: Layeny kony mito kony, ki lunywak tam mito miyo kony. Ento, teko onyo gin ma pe ngeyo me ye gin mo ma pe tye ada twero bedo gin ma pe konyo!
- *Peko me rwenyo komwa i kin luyeny kony wa*: Tye gin ma rwate me bedo ki par pi luyeny kony wa. Ento, par madwong twero kelo tam ma pe rwate.
- *Dongo kit me yom cwiny*: Ber me nyero i kare me nywako tam. Watwero nyero komwa bene!
- *Keto yub ma twero cobbe*: Pol pa luyeny kony gineno adwogi maber i yub manok mukwongo. Ka latic tye ki peko mapol me cobo, tero gi i dul. Med rwom me cang pien layeny kony twero bedo ni pe ngeyo kit me timo ne.
- *I kom miyo tam*: Pol kare pe obedo tam maber me miyo tam bot luwil. Ma ka meno, wek gu dongo tam gi ma mako ngo ma tye ada, ki me geno lagam gi.
- *Tam ki diyo cwiny i lok me cango two*: Cwalo yub twero kelo adwogi marac. Ma ka meno, miiyo tam bot luyeny kony twero nyutu ni i geno gi me nongo yoo gi.
- *Jami mogo ma mite me poyo wic*: Pe tye gin mo ma miite me buru lawil ni me neno gin mo. Ber me weko mar ni oyabe.
- *Yubu kit me miiyo tam wa kenwa*: Pe tye yoo maber me miyo tam bot ngat mo.

LAMED NGEC D—KWANO KIT ME MIYO TAM MA MALUBBE KI BAIBUL

(1) Dano aryo gubino i kanica ni kun gipenyo pi kony me cente. Ngat acel tye ki banya pi bedo labongo tic ki goro ne, ki tye ki cwiny me bedo ki twero, ma calo kanica tye ki banya me konye pien in ibedo kanica ki/onyo en tye "Lakricitayo." Ngat mukene ni tye ki banya pi bal ma en otimo, tiyo matek, ki tye ki cwiny me mwolo bot Lubanga ki lutela me kanica. Itwero miyo tam nining bot ngat acel acel?

(2) Dako mo matidi ma onyomme obino boti ma tye ki ic macalo adwogi me buto ki jirani. Cware omiye tam me agikki—yero i kin en ki latin ma tye i ic. En tye ki jami abic ma en twero yero:

(a) Kwanyo ic;
(b) Gwok latin ento rwenyo cware ma ocikke me poko kin en ka en otimo kumeno;
(c) Wek wadi gi gwoko latin ni;
(d) Wek won latin ni opwony latin ni, ka en omiito;
(e) gamo latin.

I miye tam nining?

(3) Dako mo ogoyo cim boti ci wacci ni nyomgi tye ka rweny ci openyi ni in ki dakoni wubin i gange ka miyo tam bote. En waci ni ki loko lok marac i kome ki cwinye, ki cike calo latic, ki diyo en me butu, ki en dong pe twero diyo cwinye. En ki cware gin ducu gi lwongo ni Lukricitayo ki lumemba me kanica ni. En tye ka tamo me weko en, ento gitye ki lutino aryo matino. I mede anyim nining?

(4) Luot mo matino gubino boti pien gitye ki latin ma lajemo, ento tamgi opokke i kom kit me pwode. Laco ni bedo ki cwiny me diyo cwiny loyo min latin, ki latin ni neno apokapoka i tam pa lunyodo ne, ki en tuku ki ngat acel i kom lawote, cito bot wone pi peny pien en pol kare ye ki waco ni, "ada," ento kwero minne, kadi wa loko lok i kome ki loko lok i kome bot wonne. Man okelo apoka poka i nyom pien dako ni cwinye pe yom ka nyare nen calo ngat ma laro cik kun cware nen calo ngat ma tye tung bote; ki macalo ngat ma en geno ki lalar. In imiyo tam bot luot man nining?

(5) Ki lwongo in ki i cokke me kanica me cito i ot yat cut cut pien latin acel pa lumemba ni opoto i can marac. Pe ingeyo kit ma latin-ni onongo awano marac kwede, nyo kadi bed ni latin-ni tye makwo. Ento cutcut ka i oo i ot yat, itwero niang ki i wang lunyodo ni latin-ni oto woko. I kweyo cwiny lunyodo ni nining i cawa ma lubo ni, ki dong i timo yub me yik pi latin ma obi kelo kweyo cwiny bot jo me ot nining?

(6) Dano madit ma pe onyomme i kanica ni tye ki cwe cwiny ki bedo kene pien en mito nyome matek, ento pe onongo ngat mo ma rwate kwede. En obino boti ki lapeny ni, “Gin ango ma myero abed ka nenone i cwara?”

(7) Laco mo ma woro Lubanga i kanica ni obino i ceng cabit mo acel ki dako mo matidi ma pwod i rwate kwede ku. En onyutte calo dako ma en obi nyome, ki en mito ni in itim yub me nyom gi. Iwaco ngo bote?

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

(8) Coo aryo ma i kanica ni dong pe gi loko i kin gii ki nen calo gitye lukwor matek, kadi bed ni gi woro i kanica acel. Gitye ki tekwaro me bedo i dul ma pat pat i kare me cokke me kanica, ki lok i kom tam ki neno, kadi wa pwony. Gin aryo ni gi kwero lok ki lawote pi timo kica ki dwoko kuc pien ngat acel acel tamo ni en tye kakare ki ngat mukene ni tye ka timo gin marac. Man tye ka doko gin ma kelo lewic i kanica pien coo aryo ni gubedo dano ma ki ngeyo, ma gubedo lumemba me tela pi kare malac. I cobo man nining?

(9) Layeny kony obino boti ma cwinye otur, cwinye otur, ki akemo. Ticce i kanica odok piny i mwaka ma okato ni, ki en owaco ni en "pe neno tyen lok me cito i kanica." En owaco ni en ngeyo ni Lubanga mare, ento pe winyo ni ki maro en. Lawil ni owaco ni en tye ki lurem manok, kadi bed ni en onongo tye ki lurem mapol i kare mukato angec. En pe onyomme ki en tito ni etye ki miti manok i kom bedo ki dano. Layeny kony ni owaco ni en "ngeyo ni jami pe tye maber," ento pe ngeyo ngo ma myero etim. Gin ango ma ineno ka itye ka lok ki laco man?

(10) Lunyodo gibino boti pien gitye ki par pi awobigi me mwaka 18 ma dong ocako ruko bongi ma pe rwatte, keto rangi i wiye, ki winyo wer ma lunyodone pe gimaro. Lunyodo gitye ki par pi latin awobi-ni, i kom gin ma man te lokke, ki kit ma man bigudo kwede anyim pa awobi-ni. Jami ango ma iromo temo nongo ki miyo tam bot lunyodo?

LAMED NGEC E—KWANO KIT ME MIYO TAM MA MALUBBE KI BAIBUL: LAGAM MA PIRE TEK

(1) Dano aryo gubino i kanica ni kun gipenyo pi kony me cente.

Ket kacel cik me bedo ki cwiny me kica ma peya icako tic. Kwac ma kit man pol kare bedo tye, ki in pe itwero miyo cente bot dano ducu ma penyo, pien: (1) pe tye ma romo dano ducu; ki (2) miyo cente pe twero bedo yo maber loyo me konyo ngat ma openyo-ni. Cik ni omyera obed ki jami ma lubo ni:
(a) Yub me bedo ki cwiny me kica (onyo Miyo Kica)
(b) Cik ma telo dano ma miiyo kony bot dano ma mito kony (Nwo. 15:7, 8, 11; Car. 14:31; 19:17; 22:9; 28:27; Mat. 5:16; 25:31-46; Luka 6:27-38; Tic pa Lukwena 20:35; 2 kor. 9:6-7; Gal. 6:9-10; 1 Tem. 5:3-16; Yakobo 1:27; 1 Jon 3:17).
(c) Lok me poyo wic pi jo ma pe opore (ma goro, ma pe ki twero) ma twero nongo kony (Car. 10:4; 19:15; 2 Tec. 3:10; 1 Tem. 5:8; 6:8). Man pe nyutu ni myero pe ikony gi kadi ki acel, ento twero bedo ni itye ki "rwom ma mako" kony me cente (tic i kin kanica; nongo cente ki bedo ki twero bot ngat mo pi kony meno; nongo tic, ki mukene.).
(d) Yoo ma tiyo me konyo ki cente. Yub tye me konyo dano wek gubed jo ma giromo gwokke kengi, pe me bedo jo ma gigenogi. Dano ma miite kony pol kare gi maro tic ma ka gamo kony. Pi meno, tam i kom jami ma lubo ni:

1. Mini gi "cul" pi timo tic mogo ma piire tek ki ma mite i kanica.
2. Bed ki dul pa gamente, dul pa lumi kony mapatpat, onyo jang gang kal mukene onyo dul ma miiyo kony bot dano ma itwero cwalo bot ngat ni ka pi itwero konyo ngat ni piri keni.
3. Bed ki nying dano ma i kanica ni ma romo miini tic onyo kony mukene (dok, man obedo gin ma mite ni ki yub con, ento ka inongo ni jo mukene me kanica ni gu donyo iye ibi nongo ni dano mapol tye ki kero ki miti me bedo i kin dul ma konyo lucan).
4. Ma ka miyo cente, ki in ibi tero ngat ni me wilo jami ma pirgi tek keken (cak, mugati, nyig yen, tong gweno, mucere, pot dek, ki jami mukene), onyo icul cente pa ngat ni bot lacat wil onyo ngat ma kwanyo cente ma ka geno en me timo ne ki cente ma imii bot gi.
5. Have a program for giving micro-loans so that the person can begin his own business.

(e) Ket gin ma pire tek obed malo — lwak me kanica ki jo ma gi bino kare ki kare i nyim dano ma pe gi ngeyo onyo jo ma pe ye (Gal. 6:10).
(f) Pe i moko tam eni keni. Man pol kare kitero calo tic pa lutela me kanica ma lubbe ki kit ma miti magi onongo kicobo kwede i Tic pa Lukwena 6:1-7. Nen 1 Tem. 3:8-13 pi jami ma mitte me bedo ludikon.

(2) Dako mo matidi ma onyomme obino boti ma tye ki ic macalo adwogi me buto ki jirani.

(a) Tem me weko cware ki won latin ma tye i ic gi donyo i yub me moko tam oyotoyot. Man dong nyutu ni gin ducu omyera gubed i ot acel kacel pien lok twero bedo ni tye ka mede. Ento gin adek ni ducu gitye ki twero ki

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

tic me miiyo kony i moko tam ma mako anyim pa latin ni.
(b) Cik matek me kwanyo ic, ma jenge i kom lok ada ni latin ma pwod pe ki nywalo kicweyo i cal pa Lubanga ki Lubanga kikome aye oketo i ic pa minne (Jab. 100:3; 139:13-16; Ic. 44:24).
(c) Cuk cwiny laco ki dako matek me bedo kacel kadi bed gin ango otimme. Lubanga dag keto nyom (Mal. 2:16).
(d) Wot i kin yoo ducu, gwok nyo kelo ngat mo ki i dul ma kwako gamo latin me tito kit me gamo latin. Iromo mito tam pa lupilida bene.

(3) Dako mo olwongi ki waci ni nyom ne tye i peko ki openyo in ki dako ni me bino i gange me miini tam.

(a) Kadi bed ni twero bedo tek me ngwec oyotoyot me kweyo cwinye, ber me moko kare me neno en ki cware kacel (labongo ka obedo gin ma time oyotoyot). Ket en i lok ni cut cut pien: (1) me cobo peko me nyom, jo aryo-ni ducu myero gubed tye; ki (2) ka en oniang ni dako ne oneno latela dini, onyo bene obedo kwede i gang gi, labongo ngec ne onyo cwak ne, en obi winyo akemo ki lok goba—ki en obi bedo lok ma tye i tam ne makato nyom ne ma okelo peko ma oweko dako ne olwongo en i acaki.
(b) Winy lok ma mako dul ducu, peny lapeny, ki cok lok matye. Nen ka tic me tito kwena mitte. Mii tic me gang. Tic maber me acel aye coyo lok i kom "lok" (Mat. 7:1-5): ma en aye, coyo bal pa ngat acel acel nyo kit maraco ma okelo peko i nyom, gin acel acel cakke ki nyig lok ni, "An." Man ki twero lwongo ni lok i kom ngat moni, onyo ngiyo komwa kenwa, onyo bedo ki twero i kom jami ma ngat moni timo ki kit ma en tamo kwede.
(c) Yee me rwate kwed gi odoco, macalo jo aryo kacel ki laco ki laco, dako ki dako, ka mitte ki ka yub tye ka time (pol kare kare ma romo adek onyo abic ma tero cawa acel). Dako ma miyo tam twero bedo dako pa lapwony dini nyo dako mo ma otii, ma ryek i kanica.
(d) Pien gin lumemba me kanica, kare mo twero bino pi luelda me donyo iye, twatwal ka tye bal ma ki timo ki ma pe ki loko iye ma mite ni ki lok iye ki yoo me pwony pa kanica (Mat. 18:15-17).

(4) Luot mo matino gubino boti pien gitye ki latin ma lajemo, ento tamgi opokke i kom kit me pwode.

(a) Ki lok adaa, mukwongo tic i kom wat i nyom ma peya i lok i kom wat gi ki nyar, pien nyom obedo ribbe pa jo aryo i acel, ma ngat mo pe (kadi wa lutino) myero owek opokke (Mat. 19:6). Nyar gi obi dongo ki obi aa ki gang (pol kare), ento nyom ni tye pi kwo gi ducu.
(b) Pwony ki i Ep. 4:25-32 i kom kit jami ma myero gutim wek gubed ma gunote kacel macalo jo munyomme (loko lok ada i mar, dwoko kuc nino ducu, dongo ngat acel acel, timo kica bot lawote).
(c) Tic me gang- "Log" list (nen labol #3 malo) kacel ki cik me Baibul ma mako gwoko lutino ki yub me bino i tam acel onyo moko tam acel i kom kit ma omyera gu gwoko latin gi kacel, macalo jo aryo ma gi ribbe.

(5) Ki lwongo in ki i cokke me kanica me cito i ot yat cut cut pien latin pa ngat acel i kin lumemba ni onongo awano marac.

(a) Ma lubbe ki kwe cwiny ma bino oyotoyot, lok pe mitte kare ducu, dok, i ada, twero kelo peko makato ber (calo waco ni, "Myero obed miti pa Lubanga"). Bedo ni me paro pi dano ki lega maber pol kare obedo gin maber loyo ma itwero timone i kin cwe cwiny ma kit meno. I kine mukene lok maber loyo, ka tye ma myero kilok, aye "Tima kica," nyo lok ma kit meno. Iromo bene miyo tammi me limo jo mogo ma imaro, nyo me yubo gin mo keken ma mitte cutcut.
(b) I kare ma itye ka yubbe pi yik, yeny me pwonyo jami mapol ikom latin ki bot lunyodo ne—cal, kit pa ngat moni, ki jami ma imaro (ki bot jo gang, bene). Ket jami eni mapol ma twero konyi i kwena me yik ni.
(c) Nyut gen bot jo me ot i kwena ni kwo pa awobi nyo anyakagi onongo tye ki tyen lok dok pire tek.
(d) Mi gen bot jo me ot i kwena ni awobi gi onyo anyaka gi tye i polo kacel ki Yecu (twatwal pi lutino pa lunyodo ma giye—1 Kor. 7:14; cf. 2 Cam. 12:23; Mat. 19:14).

(6) Dano madit ma pe onyomme i kanica ni cwinye cwer ki bedo kene pien en mito nyome matek, ento pe onongo ngat mo ma rwate kwede.

(a) Nen pi kit ma en tye kwede onyo kit marac ma en otimo ma twero bedo ni odwoko piny kero me nyome. Penye pi watte ki Lubanga (me labolle, En tye ki akemo i kom Lubanga?), lok ma en okato ki iye ki lacoo nyo dako, kit ma en tiyo kwede ki cawa ki cente i kare ni, kwo me tam, kwo me woro, ki mukene.
(b) Peny en ngo ma en bitimo ki kwone ducu ka pe onyomme. Tika en tye ki yub mo i kwone macalo dano

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

madit ma pe onyomme?
(c) Madok i kom gin ma twero weko laco ma woro Lubanga nen mwonya bote, iromo tito kit mogo calo: (1) ma nonge i Car. 31; (2) dako ma bibedo larem maber ki ngat ma cuko cwiny cware; ki (3) dako ma obi keto cwinye i kom cware, gange, ki lutinone.
(d) Madok i kom gin ma myero wanen i kom laco, iromo tito kit mogo calo: (1) ma nonge i 1 Tem. 3:1-7 ma tito kit ma myero obed laelda i kacokke; (2) laco ma obi keto cwinye i kom dakone, gange, ki lutinone; ki (3) dano ma lubo cwiny Lubanga (1 Cam. 13:14; Mat. 22:37-38).

(7) <u>Laco mo ma woro Lubanga i kanica ni obino i ceng cabit mo acel ki dako mo matidi ma pwod i rwate kwede ku.</u>

(a) Ma peya iketo nino me nyom, wek jo me kacokke gunge dako ma imito nyomme-ni maber. Wek en odony i kanica pi dwe abicel ma bino wek ka jo aryo ni gunyomme, dano ducu obi winyo maber pien gubi bedo ka neno gi pi kare malac me ngeyo ni gin aryo ni gubedo Lukricitayo ki bene gi rwate maber pi ngat acel acel.
(b) Rwatte ki jo aryo ni tyen 4 i dwe manok ma bino me tero gi i yub me miiyo tam ma mako nyom ma obi bedo ki tic me gang.
(c) Wek gi nge ni in pe itye ka ngolo kop i kom dako ma ibi nyome kwede, ento in itero tic me nyomo dano calo gin ma pire tek me temo ngat acel acel ma peya i ye me timo nyom gi.

(8) <u>Coo aryo ma i kanica ni dong pe gi loko i kin gii ki nen calo gitye lukwor matek, kadi bed ni gi woro i kanica acel.</u>

(a) Pien man obedo gin ma tye ka time i kin lutela, coo aryo ni omyero ki juk gi i dye lwak ki bot luelda (1 Tem. 5:20). Ento, yub me pwony pa kanica pa Mat. 18:15-17 myero kilub mukwongo, ento pe myero oter kare malac kit ma bedo kwede i lok mapol ma pe kwako lutela me kanica. Lok man ma tye ka kelo lworo ni omyera ki lok i yoo acel onyo mukene pi ber bedo pa Kricito ki kanica.
(b) Coo aryo ni omyera ki poyo wigi i kom pek pa kwero timo kica (Mat. 6:14-15) ki ki cuko cwiny gi me ngiyo kom gi me neno ka gi lare kikome (2 Kor. 13:5).
(c) Twero bedo ni mitte ni ngat mo ma woro Lubanga ma aa ki i kanica mukene obin kacel ki luelda ki coo aryo ni macalo wang ki it ma pe poko kin dano, me winyo lok pa dul ducu labongo apokapoka nyo apokapoka ma luelda twero bedo kwede, ki me miyo tam ki tam ka mitte.

(9) <u>Layeny kony obino boti ma cwinye cwer, cwinye otur, ki kiniga.</u>

(a) Kadi bed ni lok ma en owaco mukwongo ni "pingo cito i kanica" tye, i rwom ma lamal, lapeny me tekwaro. Pi meno, kit ma en tye kwede i yo me cwiny onongo kitwero temo. Ento, ngec mukene ma en okati kwede nyutu ni lok ma mako kanica ni obedo lanyut onyo lanyut pa gin mukene ma tye ka time i kwo ne.
(b) Kit ma en onongo tye ki lurem i kare mukato angec, ento tye ki lurem manok i kare-ni (dok pe tye ki miti i kom wat i kin dano) nyuto ni alokaloka mo otimme i kwone. Man mite ni ki lok iye. Twero bedo ni en tye kene, ki winyo marac, cwinye otur, kiniga, ki pe mito cito i kanica ducu obedo lanyut me bedo kene. Lok me tekwaro ma opore omyera onyut ngo ma tye ka time i kwo ne. Ka tye kit meno, bedo ki en me tito ngo ma lurem ne maro i kome twero konye me niang ni en pud tye dano ma pire tek.
(c) Ki tung cing kany, twero bedo ni jami ma en tye ka waco ni oa ki i gin mo ma en otimo. Kinigane, ma gwok nyo bedo ki kwero timo kica, twero bedo peko madit loyo.
(d) Ngat moni omyero otam matut i kom gin ma en waco ki kit ma en nyute kwede me moko ka en tye i peko me cwe cwiny. I kom lok meno, lok ki diro ka en obedo ki tam me neko kome romo bedo ber.
(e) Wiinyo lok ma rwate ki tam, ki tic ki lapeny ki lok ma ki coyo, omyera obed ki kero me nyutu peko ne kikome. Ka pekone jenge i kom alokaloka ma otimme i kwone, iromo miyo tam i kom jami ma en twero temo. Konye me donyo i lok nyo kubbe ki kanica bene twero bedo me kony. Dano mapol gimito donyo i tic man ento gilworo miyo kony, dok gimito ni kiworgi. Me konyo en obi konye i yo me cwiny ki obi kubbe kwede i kin dano.

(10) <u>Lunyodo gubino boti pien gi tye ka tamo pi latin awobi gi me mwaka 18 ma oyabo ruko bongo ma nen pat, rangi yer wiye, ki winyo wer ma lunyodo gi pi maro.</u>

(a) Lok macon i kom ngo ma obedo ka time i kom awobi ni obi bedo gin ma pire tek. Man obedo ka timme pi

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

kare ma rom mene? Tye alokaloka mo ma otimme cok cok ni ki, ka tye, awene ki pingo otimme? Gin ango, kikome, ma obedo "bongo ma nen pat" ma awobi ni tye ka ruko? Tika tye kit tim mukene, mapat ki yer wic, bongi, ki wer ma lunyodo giparo pire? Awobi ni tye i gang kwan ki, ka tye, en tye ka timo nining? Yub ango ma en tye kwede? Tika tye alokaloka mo ma otimme i kom lureme? Tika lureme gitye ka ruko bongi ma kit meno dok gitye ka ngwec ki yer wigi? Ngo ma tye, kikome, i kom wer ma lunyodo pe maro (gin ngeyo ne maber ma romo moko tam ma opore; tika obedo gin ma ngat acel acel maro)? Kit ma awobi ni timo kwede twero doko lok ma mako loko kit ma awobi ni myero odong kwede, ki pi meno pi miite me bedo ki par madwong iye.

(b) Ki tung cing kany, gin acel ma kelo lworo tye ni jami eni twero bedo lanyut me tic ki yadi marac. Pi meno, ngec ma itwero bedo kwede ma mako lanyut ki lanyut me tic ki yadi twero bedo me kony.

(c) Gin mukene ma tye ka kelo lworo aye ni awobi-ni opoto i kin “jo maraco” nyo tye ka nyuto jemo i kom lunyodone. I yo aryo-ni ducu, lok ada twero bedo wat ma tye i kin lunyodo ki wodgi. Tito lapeny ma mako mar, kit ma lunyodo gi winyo kwede i kom latin awobi gi, kit ma gi lok kwede ki awobi ni, tika gi tye ka tero en calo mwaka 8 kadi bed ni en dong tye mwaka 18, ngo ma gi lworo kikome, ki jami mukene, obi konyo me niang ngo ma tye ka time.

(d) Kit ma latin awobi ni tye mwaka 18, en obi aa ki gang oyot (me cito i gang kwan, tic, onyo mony). Kit tim man twero bedo yoo me cako nyutu bedo agonya ne. Ka latin awobi ni tye ka timo maber, ki in ibi waco ni latin awobi ni winyo agonya me temo jami mogo ki lunyodo ne, ma man obedo gin maber. Bedo ki kero me gwoko bedo maber obedo gin ma pire tek. Lunyodo giromo bedo ki lworo ni gin “lunyodo ma pe gitwero timo gin mo.” Ento, itwero waco ni "tye gin ma rwate pi lunyodo me winyo calo gupoto i kare mogo, ento kong wanenu ngo ma itimo ki kit ma wodi tye ka timo kwede" (ki dong i mede ki kweyo cwiny lunyodo). Nyutu ni latin awobi ni tye i kin mwaka ma tek, ma tye ka dongo, twero miyo gen. Temo kit ma lunyodo ni gujemo kwede onyo gumoko ni gi tye agonya i kare ma onwongo pud gitino bene twero keto lok ni i yoo ma opore.

(e) Pwony madok i kom twero me loc pa Lubanga bene pire tek, kweyo cwiny, dok cuko cwiny lunyodo. Kadi bed ni lunyodo giromo "ngeyo" ni Lubanga tye ki twero, bedo ki lok meno ki bot lapwony twero bedo me kony adada.

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

LAMED NGEC F: YEYO PA LAYENY KONY

LOK ME NIANG

An, _____, niang ni atye ka donyo i lok me nywako tam pi kare manok ki lapwony dini _____. Mapud yub me gamo dano ocakke, ki waco bota jami ma lubo ni: (Lok kom)

_____ Angeyo ni Latela dini [NYINGI] miyo tam ma lubu Baibul.

_____ Atwero tyeko lok me miiyo tam i cawa mo keken.

_____ Gin ma atito onyo aloko iye i kare me nywako tam ki twero bedo ni pe ki ngeyo calo gin ma ki kano.

_____ Latela dini [NYINGI] tye ki twero na me lok ki dako na, Mary Jane.

_____ Pol pa dano ma gi donyo i yub me miiyo tam gi winyo maber, ento pe tye gin mo ma nyutu ni an abi nongo kony me cango two (ma calo, "winyo maber").

_____ Kare me nywako tam acel acel wel ne 100 shillings. Atye ki twero me culu lapwony nyiŋi ma peya yub acel acel ocakke.

Latela dini_____ otito lok ma malo ni ki an, _____, yer me bedo i yub me nywako tam.

_____ _____
Keto cing Nino dwe

_____ _____
(Lanywal, Lagwok, nyo caden) Nino dwe

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

LAMED NGEC G: WILOK MATYE ME ANYWAKA

KWED MA NYWAKO PEYA OTIME

Layeny kony: _____ NINO NYWAL: _____

Nino dwe me nywako tam: _____

****

Ngec me tito lok

(Lok kom)

_____ 1. Apenye layeny kony ka onongo tye ki lapeny mo i kom gin mo ma gu keto cing gi iye nio wa kombedi.

_____ 2. Atito bot layeny kony ni peko ki adwogi maber ma twero bino pi nywako tam ma lubu Baibul.

_____ 3. Amiyo ngec bot layeny kony i kom rwom me gwoko mung.

_____ 4. (Mukene) _____

****

GIN MA PIRE TEK (i lok pa latic kikome):

KERO PA LAYENY KONY:

KWO ME CWINY:

- **Wot i kanica/kwo**
- **Kare ma oling mot**
- **Kwan me Baibul**

LOK MA MAKO LOK ME YOTKOM:

- **Peko me yot kom ma pire tek/kwedo two:**
- **Daktal pa latwo tye:**
- **Nino dwe me agikki me limo daktar:**
- **Yat ma tye ka tic i KARE NI (nying/kit me tic kwede):**
- **Kit me nino onyo miti me cam:**
- **Yotkom me buto i kin laco ki dako**

WAT:

- **Jo me ot ma i kare ni/dano mukene ma pire tek/lutino**
- **Kama lugang oa iye**
- **Lupwonye/lurem**

COGNITIVE/MENTAL:

- **Tam maraco ma bino pire kene**
- **Tam ma oyot/mot**

Copyright © by Frank Cummings, Jonathan Menn, and Equipping Church Leaders – East Africa 2010-2020. All rights reserved

- **Wii myero opo**

TIYO KI KWARO: **Kongo, yadi**

KIT ME KIT:

- **Nino ma rwate**
- **Tic me yomcwiny**
- **Tic ma kelo adwogi maber/pe kelo adwogi maber**

KELO PIG WANG:

- **Tam marac matek? Cawa, kabedo, gin ma otimme**
- **Cwiny maber? Cawa, kabedo, gin ma otimme**
- **Ma malo/piny/rwom**

NGO MA ITYE KA KURO KI KI NYWAKO TAM?

KIYE IKOM GIN MA KI KETO I KOM CARO:

Cing lanywak tam	**Nino dwe**